

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Anders Lebeck: November 1918

Peter Jensen: Jurjeff-Polskii

Peter Jensen: Theodor Voss

Elevtallet i skoler under Dansk Skoleforening

F. S. Grove-Stephensen: Straf og kirketugt

N. P. Kjær: Fra den gamle skole i Felsted

Boganmeldelse

NOVEMBER

11 · 1968

44. ÅRGANG

Mindefest for folkemødet på Folkehjem 1918

De nationale foreninger indbyder til

MØDE

på Folkehjem, Åbenrå, søndag den 17. november kl. 14.45.

Tale af professor Troels Fink.

Korte taler af deltagere fra mødet i 1918.

Kantate af Martin N. Hansen.

Sønderjyllands Symfoniorkester, Åbenrå-Sønderborg Amts Lærerkor og Arbejdersangkoret medvirker.

Kaffebilletter (adgangstegn) à 6 kr. kan afhentes på Folkehjem fra 2. november.

Udenbys deltagere kan bestille kaffebilletter på Historisk Samfunds kontor, Landsarkivet, tlf. (046) 2 46 83. Bestilte kaffebilletter må være afhentet på festdagen senest kl. 14.30 på Folkehjem.

Kl. 19: Fakkeltog fra Folkehjem til Sønderjyllandshallen.

OBS! Ingen parkering ved Folkehjem

**tal med en
HAFNIAMAND
om Deres
forsikringer**

den sikre havn

**HAFNIA
FORSIKRING**

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster årlig 22,50 kr. incl. MOMS og gratis tilsendt. Abonnement og enkeltnumre (2,00 kroner stykket plus MOMS og porto, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, tlf. (046) 2 46 83 eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (045) 2 17 37. Prøvenumre tilsendes gerne og gratis på anmodning.

Redaktør Anders Lebeck

November 1918

Blandt redaktør Anders Lebecks papirer fandtes nogle optegnelser fra tiden under den første verdenskrig. Her bringes de sider, hvor begivenheder fra våbenstilstandsmånedens i 1918 refereres og kommenteres.

2-11-18. Forcensuren er jo nu ophævet – men efter fire års censur kommer pennen kun tøvende igang igen. Man ved ikke ret, hvor meget de herrer kan tåle endnu! I går talte jeg temmelig frit ud om vore ønsker, i dag endnu mere, og mandag et nyt fremstød. Nu prøver jeg det. – Tyskerne har begyndt med opråb, – et udvalg for hele Slesvig lover os guld og grønne skove, – den tyske forening truer på den gamle maner.

6-11-18. I går meddelte aviserne, at der i lørdags er oprettet et arbejder- og soldaterråd i Kiel. Matroserne har forladt krigsskibene, har befriet arresterede kammerater, har underkastet sig officererne, vil ikke hilse, Rygtet siger, at stødet gaves af admiralen, der ville have flåden ud til en

1968 – 11

sidste fortvivlet kamp mod England. I dag går der rygter om uro i Flensborg og andre byer. I Aarøund skal marinerne også have taget selv. Måske passer dette ikke, men det, der er sandt, er også tilstrækkelig mærkeligt. Østrig har allerede for et par dage siden udsendt sin sidste hærberetning, alt er i opløsning i Østrig, det har overgivet sig på nåde og unåde; italienerne har forlængst gennembrudt de østrigske linjer. Ved den tyske vestfront går det stadig tilbage, krigens afslutning er nu et spørgsmål om dage, måske timer. I aften var et par danske borgere hos mig for at drøfte, hvad vi skulle gøre, hvis bolschevismen bredte sig til os – sikke tider! Med vor sag går det godt – jeg har lagt ud med et par artikler og har i den anledning haft vanskeligheder med censuren; men nu falder alle gamle forskrifter og bestemmelser sammen, enhver handler efter eget forgodtbefindende, på egen regning og risiko. Blandt socialisterne her i byen er stemningen delt om en folkeafstemning, nogle kræver den, de er mest danske, andre modsætter sig den, mest indvandrede, men alle sind er optagne af genforeningen med Danmark og alle er nødt til at tage afstand fra Danmark. De allierede synes nu at være enige om at ville forlange af den tyske regering, at vil den have fred, må den henvende sig til Foch, det vil vel sige kapitulere. Nu er der intet valg mere. Ludendorff ventede for længe, inden han gav op.

7–11–18. I dag sendte tyskerne en delegation mod vest for at afslutte våbenstilstand og indlede fredsforhandlinger, dermed er freden sikker. Tyskerne kan simpelthen ikke mere. Hvor mærkeligt at tænke tilbage til den aften, da jeg ved krigens udbrud blev arresteret og gennem fængsels-gitteret stirrede ud mod aftenhimmelen og mine tanker i voldsomt arbejde med, hvad der nu ville komme. Nu er vi altså komne igennem, jeg står ved den anden ende, og hvordan ser ikke denne ende ud! Bolschevismen er i fuld udvikling i Tyskland, efter Kiel har Hamborg i går fået sit arbejder- og soldaterråd. Ikke så sært, at kansleren i et opråb formaner til ro og orden i denne afgørende stund. Ulykken for Tyskland er stor nok med det militære nederlag, kom der indre kaos til, ville rædslen være grænseløs. Nu kommer i sandhed høsten efter den tyske militarismes dragesæd. Godt at vi har udsigt til at slippe ud af fængslet, blot vi kan komme i havn, inden bolschevik-bølgeslaget også når til os.

Madsen fra Hardtsminde har lige været her, han har været i Tønning på tyrehandel. I Husum var der fuldt af soldater med røde bind om armen, de søgte efter officerer, men fandt ingen. I toget fra Itzehoe, som løb ind, var ruderne i den bageste vogn splintret, der var skudt på toget. I Jylich var der mange soldater med røde bånd, i Flensborg ligeledes, flere soldater med røde bånd var med til Haderslev, en talte dansk, i Vojens blev de med interesse beset af soldater og officerer.

Det hedder, at officererne på kasernen i Haderslev har fået ordre til ingen modstand at gøre. Kommandanten i Årøsund skal være sat på vand og brød.

Et hundrede mand skulle i dag stille i Haderslev. Almindelig usikkerhed. Mod slutningen af undersøgelsen meddeltes, at den stedfortrædende generalkommando i Altona havde indstillet sin virksomhed!

For en måned siden ville en meddelelse om, at Vorherre var blevet sat fra bestillingen, have lydt lige så trolig. Kl. 6³/₄.

7-11-18. Har lige haft en af mit livs mærkeligste oplevelser. Der har været afholdt soldatermøde i Nis Juhls lokaler. Stormende fuldt, næsten udelukkende soldater, kun enkelte civile. Af talerne kunne jeg, der stod helt bag ude, kun høre lidt. Men der var nok at se. Alt gik i den største ro, det bedste ved tyskernes evne til organisation kom her til sin ret. Stumper af de taler, jeg kunne høre, formanede til ro og orden. En matros fra Kiel og flere infanterister talte. De påhørtes i fuldstændig stilhed. Man ser hen til soldaterrådet i Kiel som den egentlige fører, og her er igen ledelsen i hænderne på statssekretær Hansmann og socialistføreren Noske. Soldaterne vil have fred, men de synes ikke at ville gribe ind i civilforvaltningens gang. Soldaterrådene skal vel nok være med til at lede demobilisationen. På mødet blev det forlangt, at alle fanger på kasernen skulle frigives, og at alle soldater skulle marchere til kasernen og forlange dette krav gennemført. Men det blev opgivet. Et udvalg skulle tale med majoren. Derefter skiltes forsamlingen under indtrængende advarsler: ingen kravaller, og skulle mødes igen kl. 7¹/₂. Jeg fulgte med strømmen. Det gik alt ordentligt og roligt til, men selvfølgelig prægede sindenes optagethed stemningen og de løsevne stumper af samtaler, øret fangede.

Min svoger Holger fortæller, at løjtnant – magistratssekretær – Jensen og en Hauptmann Heise er almindelig forhadet mellem soldaterne, og at der er tale om, at de skal beordres til at forlade byen.

8-11-18. Ved soldaternes aftenmøde i går blev der vedtaget 7 punkter, som officererne skulle godkende: Løsladelse af disciplinærfanger – en mand sad i mørk arrest for ikke at have hilst på en officer –, gensidig »kammeratlig« hilsen – aflevering af officerernes skydevåben – kontrol over ammunitionen. En deputation gik til officererne, men afslag. Derefter ny forhandling blandt soldaterne: Hvis officererne ikke ville godkende de milde krav, skulle der tages kraftigere forholdsregler. Dette krav understøttedes af en snes væbnede soldater, så gav officererne køb. Senere, da der kom yderligere krav til, nedlagde officererne imidlertid bestillingen. Derfor valgte soldaterne selv en fører, soldaterrådet er øverste myndighed, den røde fane – en lille klud – hejses på kasernen. Mange folk i gården, ellers går alt i ro og orden. Nogle officerer har måttet afgive deres sabler på

åben gade. Navnlig er matroserne pågående. Men nogen overlast har ingen lidt.

8-11-18. I aften kom der meddelelse om, at der var revolution i Bayern og republikken erklæret. I dag har hertugen af Braunschweig måttet fragive sig tronen. I hele Nord- og Vesttyskland er der kommet soldater- og arbejdderråd. Berlin har derimod hidtil holdt sig. Nu til aften kom der stort nyt. Kejseren har endelig takket af, den mand, der er vendt hjem fra krigen uskadet med 6 sønner og ikke har lidt, hvad mangan tysk familie-fader har måttet lide («Vorwärts»). Ville han have tjent sit land, burde han være gået før. Der meddeles også, at der er tale om indkaldelse af nationalforsamling, der også skal omfatte de tyske landsdele, som ønsker sig knyttet til riget, og som skal bestemme statsforfatningen.

Svendsens søn Knud fortæller fra skolen. Lærer Ilbrecht (meget tysk) spørger: Hvordan vil det gå efter krigen? En søn af togfunktionær Becker: Så bliver vi danske! Børnene lo og morede sig over samtalen.

10-11-18. I går blev republikken udråbt fra rigsdagsbygningen i Berlin. Den gamle regering styrtet. Ebert, det socialdemokratiske partis formand, kansler. Dittmann, uafhængig, en af ministrene. De to retninger har sluttet sig sammen, kan de ikke i fællesskab opretholde ordnede tilstande, så er alle forsøg på at undslippe kaos frugtesløse.

Talrige opråb fra Ebert og andre: Hold ro og orden! Sørg for regelmæssig tilførsel af levnedsmidler. Ellers er vor ulykke uoverskuelig.

Overpræsident Moltke har måttet underkaste sig kontrol. Hans kontrollør er en borgerrepræsentant Kürks fra Altona, en vistnok forstandig mand, han holdt nylig møde her i byen. Landråderne har fået ordre til at lempe og føje sig.

Våbenstilstandsbetingelserne foreligger: Rømning af Belgien, Frankrig og Elsas-Lothringen på 14 dage. Aflevering blandt andet af 5000 kanoner, 30.000 maskingeværer, 5000 lokomotiver, 150.000 vogne, 100.000 automobiler, 100 u-både, 8 lette krydsere, 6 store kampskibe, besættelse af venstre Rhinbred med Köln, Koblenz, Mainz, fri fart gennem Kattégat, kapitulaton af Østafrika, o.s.v. –

11-11-18. Våbenstilstands-betingelserne vedtagne, samtidig bøn til Wilson om mildning af betingelserne, navnlig med hensyn til afgivelse af transportmidler, ellers vil det medføre »hungerdøden for millioner mænd, kvinder og børn«.

Det sidste skud er altså faldet, krigen forbi, men øjeblikket står ikke så afgrænset som krigsbegyndelsen, det er overskygget af en hvirvel af andre begivenheder.

Ved fronten er der dannet soldaterråd, som skal forhandle med Hinden-

H. P. Hanssen

burg. I en vise for et årstid siden stod: Da sagte der Herrgott zu Hindenburg, wir machen es schon wir beide ... Kejseren er flygtet til Holland, fyrsten af Reuss og storhertugen af Oldenburg er fjernede fra tronen.

Hvilken hvirvel af begivenheder!

12-11-18. Tiderne skifter. I stedet for fra den stedfortrædende general-kommando har vi i dag fået den »vertrauliche« fra arbejder- og soldater-rådet i Hamborg. Der opfordres til at virke for god orden og imødegå vilde rygter.

Mens kejseren opholder sig i Holland, befinder kejserinden, kronprinsessen, og prinsesserne med deres børn sig under arbejder- og soldaterådets beskyttelse i Potsdam.

15-11-18. Rejste i dag til Åbenrå for at være med ved vælgerforeningens tilsynsrådsmøde, hvor der skulle tages vigtige beslutninger, især om grænsespørgsmålet.

Både den tyske rigsdag og den preussiske landdag er i de sidste dage sat ud af spillet. Nu er det arbejderlederne, som regerer.

En tysk nationalforsamling skal indkaldes til 2. februar. Valglisterne udlægges 2. januar. Forhåbentlig holdes vi udenfor dette.

16–11–18. Lange forhandlinger om grænsespørgsmålet. Optegnelser herom gemmer jeg et særligt sted.* Sluttelig blev der omtrent enstemmighed om H. V. Clausens grænse.

17–11–18. Folkemøde i Folkehjems store sal og i haven. H. P. Hanssen meddeler, at den tyske regering har givet os selvbestemmelsesret og at han nu henvender sig til den danske regering.

18–11–18. To danske kæmpemøder i Nis Juhls lokaler i Haderslev. En mængde mennesker måtte gå hjem, da der ikke var plads. Aftenen sluttede med, at jeg under jubel udbragte et leve for kong Christian. Begge møder besøgt af 3000 personer.

19–11–18. Talte ved et stort møde i Rødding – det blev til tre møder, da folk ikke kunne få plads et sted. Referat i »Dannevirke«.

26.–29. november 18. En tur til København. Talte med Collin, Vilh. la Cour og flere, som ønsker at komme langt mod syd; med Sigurd Berg, Slesbager og Rasmus Hansen og flere af venstre, med H. V. Clausen, Mackeprang og Aage Friis, og endelig med Scavenius. Slutningsindtryk, at med afståelsen til Danmark er det i en god gænge.

30.–31. november 18. I Åbenrå, hvor det økonomiske udvalg blev dannet i nærværelse af aktionsudvalget, af hvilket jeg er medlem og som repræsenterer vælgerforeningen i overgangstiden; dets medlemmer er: H. P. Hanssen, Nis Nissen, Viby, Kloppenborg Skrumsager, M. Simonsen, P. Grau, A. Lebeck, Nis Nissen, Nordborg, Gotthardsen, Nørmark, Andr. Grau, senere kom Kr. Refslund Thomsen til.

Søndag i Flensborg, hvor der forhandlede om oprettelse af bonde- og landarbejderråd i Nordslesvig. De vælges af mænd og kvinder over 20 år. Adler, regeringspræsidentens tilforordnede, var til stede. Han drøftede også afståelsen til Danmark. Han udtalte på arbejder- og soldaterrådernes vegne, at helst ville de have os til at blive i Tyskland, men skulle der stemmes, skulle først alle de indrømmelser, der skulle gøres os, fremsættes, sådan at vælgerne var klar over, hvordan de valgte. Der er tale om en slesvig-holstensk republik, en tredeling, Holsten, Slesvig og Sønderjylland, dette sidste helt dansk forvaltet. Valgflæsk.

* Disse optegnelser er desværre ikke blevet fundet.

*Jurjeff-Polskii
og andre russiske
krigsfangelejr*

Under den første verdenskrig tog russerne omtrent to millioner fanger, og af disse var henvend 250 dansksindede sønderjyder. En af disse, rentier Peter Jensen, Nustrup, der i 17 år har været formand for »Foreningen af forhenværende krigsfanger i Rusland« (foreningen har i dag femten medlemmer) har skrevet om sine oplevelser under kampene på østfronten og om tilværelsen som krigsfange. Han blev taget til fange 10. oktober 1915 og blev sendt til Sibirien, til dødslejren Persilenski-Punkt, en gammel japansk sommerlejr, der var fuldstændig uegnet til vinterophold.

Efter et halvt år præget af sult og sygdom blev han sammen med tre andre sønderjyder sendt til den danske fangelejr i Pawlowo-Posadskii, hvor forholdene var betydeligt bedre, og endelig i september 1916 blev fangerne flyttet til lejren i Jurjeff-Polskii i guvernementet Wladimir. Her blev sønderjyderne så godt behandlet, at de knap mærkede fangenskabet. Der var samlet omtrent fyrre dansktalende fanger. Efter martsrevolutionen 1917 fik fangerne mulighed for at påtage sig lønnet arbejde – Peter Jensen således sammen med nogle andre hos en vognmand, og »bedre forhold som krigsfange kunne man ikke tænke sig at få«, skriver Peter Jensen og fortsætter:

Nytåret 1918 fortsatte, som det gamle år var sluttet. Uroen i befolkningen tog til. Vanskeligheden med at få noget til føden blev større og større. Vi kunne godt mærke, at de røde fik mere og mere magt. Pastor Jensen var en tur i Moskva og kom hjem derfra med et tilbud fra generaldirektør Plum om, at der kunne ordnes en hjælp ved at låne os penge, som så eventuelt kunne betales efter hjemkomsten. Denne tanke havde nok sit udspring i, at sønderjyderne ikke kunne lide at modtage så store pengegaver, som der her var tale om. Denne ordning blev da også kun modtaget af nogle få, som havde fast ejendom hjemme.

Peter Johansen, som var slagterlært, og et par stykker flere fik den idé at købe fæl og heste hos russerne, slagte dem og sælge kødet i lejren. Senere prøvede de også på at ville sælge kødet til russerne, men disse ville trods kødmangelen ikke spise hestekød. Så hittede slagterne på at lave kødet i pølser. Dem kunne russerne godt lide.

Den 13. marts 1918 kom Hans Lund fra Haderslev, ligeledes med en tysk kammerat. De kom fra det nordlige Rusland og havde dér truffet Trotski, fortalte Lund. Han havde spurgt Trotski, om han kunne hjælpe ham til Danmark, hvortil Trotski havde svaret, at det kunne han sagtens, hvis Lund skriftligt ville forpligte sig til at agitere for kommunismens udbredelse i Danmark. Det ville Lund dog ikke. De to blev heller ikke længe i lejren, men Lunds navn er talt med i navnefortegnelsen.

I løbet af året 1917 havde levnedsmiddelforsyningen forringet sig så meget, at den endog her i denne lille købstad, som lå midt i bondelandet, kunne betegnes som værende på randen af hungersnød.

I lejren var rationerne skåret stærkt ned og brødet blevet dårligt. De forholdsvis mange penge, som pastor Jensen havde samlet ind til os hos de mange danskere, som boede i Moskva og Petrograd, kunne selvfølgelig ikke klare hungersnøden, men et lille tilskud under sådanne forhold havde stor virkning. Desuden var det også en moralsk stimulans.

I Moskva var der en dansk vicekonsul ved navn Edstrup. Ham havde Frits Clausen haft forbindelse med, medens vi var i Pawlowo. Nu mente Frits, at vi skulle prøve på at komme i forbindelse med hr. Edstrup igen og se, om han måske på én eller anden måde kunne hjælpe os. Da vi i den senere tid næsten heller ingen pakker havde modtaget fra Danmark, ville vi ved selvsyn undersøge forholdet på Røde Kors.

Jeg indvilger så i at rejse med Frits Clausen derind. Turen vil tage mindst tre døgn, og vi skal have tilladelse og rejsepas af lejrchefen. Vi forsyner os med brød og hestepølser, og en dag i februar 1918 rejser vi så i stor spænding til det urolige Moskva.

Vi når derind tidlig en formiddag. På pladsen foran Jaroslov-banegården er der sort af mennesker. Vi vil se, hvad der skal foregå. Efter en halv times venten kommer så et stort optog af den røde armé, altsammen mo-

toriserede afdelinger af de forskellige våbenarter, så godt som nyt det hele, og mandskabet unge og kraftige folk i ny uniformer.

Nu river masserne huen af og råber hurræ. Frits og jeg beholder den på; men så begynder de nærmeststående at råbe til os: »Chappy daløj – Chappy daløj« (af med hatten). Men Frits vil ikke tage hatten af for de røde. Jeg skynder mig at tage min af og siger til Frits, at han nu må skynde sig, for ellers giver det tærsk. Så får han også hatten af, og lidt efter lister vi af.

Derefter søger vi hen til Røde Kors og spørger efter pakker til Jurjeff-Polskii lejren. Et par mænd ser listerne efter, ryster på hovedet og siger, at det er der desværre ikke. Så sender de en mand med os ud på det store lager, for at vi selv kan undersøge, om der er nogle til os.

Der er pakker i hundredvis, men ingen til os.

Det vil tage mellem en og to timer at gå til fods ud til vicekonsulen. Hvis vi tager en slædedroske, kan vi måske begynde hjemrejsen endnu i aften. Vi snakker med en droskekusk om prisen. Han vil have 50 rubler for at køre os derud. Vi byder ham 40, og det vil han så også nok nøjes med. Så hopper vi op i slæden og føler os som små baroner.

På et par små pladser er der endnu rester af skyttegrave, mange butikker har endnu vinduerne tilsømmet med brædder – rester af gadekampe.

Vi skal også over den store »Ljublandskaja-Ploschad« (Kærlighedspladsen). Da vi er i nærheden af den, ser vi, at den er stuvende fuld af mennesker.

Og så – lige med det samme lyder der maskingeværknitren! De »hvide« har fået et par maskingeværer anbragt i et tårn og skyder derfra på mængden. Fra slæden ser det ud, som alle falder døde om, men det er de dog ikke. Moskovitterne har for længst lært at kaste sig ned, så snart der skydes.

Men så begynder de »røde« at skyde med geværer langs ad den gade, vi kommer ad. Heldigvis er vi lige ud for en tværgade, som kusken så svinger ind på for at komme i ly. Vi har kun lige fået standset, så lyder der også skud fra den modsatte ende af denne gade. Kusken vender så kort omkring og ud på den gade, vi er kommet ad.

I strygende galop går det tilbage, mens kuglerne suser os om ørerne. Slæden slingrer, og vi dukker os for kuglerne. Derved er Frits så uheldig, at han får overbalance og falder ud af slæden. Jeg råber »støj-støj« (holdt-holdt) til kusken, men han standser ikke.

Så springer jeg op, griber bagfra om kusken og får fat i tømme. Kusken bander og skælder ud, men vi har dog fået sagt net farten så meget, at Frits indhenter os og kommer op i slæden igen. Så går den vilde fart igen, og kusken drejer ind ad den første sidegade, vi kommer til.

Her vælter vi os ud af slæden, kusken fortsætter den vilde fart og får

ikke sine 40 rubler for turen. Derefter springer vi op ad en jerntrappe til et toetagers hus. Deroppe på platformen står en høj, velklædt mand med fuldskæg. Han kan tale tysk, og vi antager ham for en jøde. Han er temmelig nysgerrig. Vi fortæller ham dog, at vi er krigsfanger, men kan dog mærke på ham, at han ikke rigtig tror på os.

Da vi er kommet lidt til ro efter begivenheden, søger vi efter at komme hen til Jaroslavski-banegården. Undervejs opdager Frits, at manden følger efter os. Vi snakker om, at han måske vil skygge os. Lidt efter kommer vi forbi en større tsjejnisk (tehus). Her går vi ind. Vi trænger så vist også til at få noget at spise, men det kan ikke fås, så vi må nøjes med det medbragte dårlige brød og hestepølserne, men vi kan da få al den te, vi kan drikke. Medens vi er i gang dermed, opdager vi, at den sorts-kæggede mand også er herinde. Derover bliver vi alligevel lidt urolige og snakker så om, at det nok er bedst at blive herinde. Heldigvis kan vi også få logi her og får anvist et stort værelse, hvor der langs den ene væg er anbragt en britsje med seks sovepladser, adskilt fra hverandre med et forhæng. Vi er trætte og går tidligt i seng og falder hurtigt i søvn.

Henad midnat vågner vi ved, at der råbes »stavaj-stavaj« (stå op, stå op). Lyset er tændt. Søvntrukne og missende med øjnene farer vi op. Foran os står der to revolverbevæbnede rødgardister – militærpatruljer? De spørger efter, hvad vi er for folk, og om de må se vores propusk (rejsetilladelse eller pas). De vil også have at vide, hvad ærinde vi har i Moskva. Frits forklarer dem det, og da de har set vores propusk, siger de karascho (det er godt) og forsvinder så igen.

Om morgenen drikker vi te, og så går turen igen til hr. Edstrup, men denne gang til fods. Konsulen hilser os hjertelig velkommen og byder Frits Clausen med ind på kontoret, hvor de fører en længere samtale. Om hvad får jeg ikke noget at vide.

På vejen til banegården begynder Frits at snakke om muligheden af at kunne blive russisk statsborger. Jeg er da klar over, at det ikke er ret gode oplysninger, han har fået hos konsulen.

Vi finder et stort oplysningskontor for krigsfanger. Det viser sig at være en kommunistrede, som er ude efter krigsfanger til deres parti. I det forreste rum sidder der et par krigsfanger, som vi henvender os til. Det viser sig at være ledende mænd, og efter at vi har sonderet terrænet lidt, spørger Frits så, om det kan lade sig gøre at blive russisk statsborger?

Det er ikke så vanskeligt, svarer de, vi skal blot melde os ind i den røde armé! Vi takker for oplysningen og siger, vi vil overveje det lidt.

Da vi kommer ud på gaden igen, skynder vi os til banegården. Nu er det nok bedst at komme op til vor lille danske lejr igen. Vi kom tomhændede hjem, men med hele lemmer.

Pastor Jensen havde jo sat sig som mål at ville hjælpe alle sønderjyder,

31 sønderjyske krigsfanger i den danske fangelejr Jurjeff-Polskii i vinteren 1916 –17: Forreste række, knælende fra venstre: Chr. Nielsen, Svendstrup, Mikael Petersen, Jernhyt, Ottesen Dahl, Birkelev, Hans Asmussen, Lundtoft, Theodor Voss, Haderslev og Jens Hansen, Store Bredebro. – 2. række, siddende fra venstre: Anton Nygård, Ørsted, Chr. Lund, Alslev Kro, Hans Petersen, Hestehave Sønderborg, Chr. Degn, Løjt Kirkeby, Falle Rudbeck, Hajstrup, Øsby, Jens J. Nikolajsen, Gram, Mads Lund, Hajstrup, Øsby, Hans Wolf, Mølsmark, Broager, Peter Johansen, St. Jynde vad og Willy Andersen, Haderslev. – 3. og 4. række fra venstre: Johs. Hansen, Rinkenæs, Jørgen Hansen, Kobberholm, Georg Flint, Sønderhav, Peter Jensen, Haderslev, Jakob Johansen, Ulleruplund, Julius Reinke, Gisselfelt, Sjælland, Andreas Andersen, Snogbæk, Anders Christiansen, Skovby, Bo Jørgensen, Barsmark, Jørgen Wolf, Hellerup, København, Niels Christensen, Brøns, Jørgen Jessen, Smedager, Bendiks Bennedsen, Løjt kirkeby, bogbinder Horstmann, Flensborg og Anton Budde, Bæk, St. Nustrup. – Der var dengang 33 sønderjyder i lejren, men Frederik Rudbeck fra Hajstrup og Frits Clausen fra Åbenrå var ikke tilstede, da billedet blev taget. De anførte bynavne er fra den by, hvor de nævngivne boede, da de blev indkaldt til krigstjeneste. Undtaget er dog Jens Juhl Nikolajsen, som nu bor i Gram. Fåreskindspelsene, som fangerne har på, er en gave fra enkekejsersinde Dagmar.

som var i russisk fangenskab, til at nå ind i den danske særlejr. Så snart han fik en adresse, forsøgte han at komme i forbindelse med vedkommende. Vi frarådede ham under de nuværende forhold, da der muligvis var flere levnedsmidler, hvor vedkommende nu var. Hungersnøden var langt fra lige stor i alle egne i Rusland og Sibirien. Nu var blot det at kunne få noget at spise hovedsagen, hvis vi ville tænke på at overleve.

Efter våbenstilstanden – og særlig nu efter fredsslutningen med tyskerne – kom de russiske soldater hjem fra fronten i massevis. Vi, som var

beskæftiget med vognmandskørsel, blev afskediget for at give plads til russerne. Det var der ikke noget at sige til. Men nu blev vi så fem mere til forplejningen i lejren.

I begyndelsen af april stak tre mand af fra lejren. De ville prøve på, om det var gørligt at komme over den finske grænse. Da de tre kom til jernbaneknudepunktet Wologda (et godt stykke øst for Petrograd) var der dér opslået store plakater med meddelelse om, at tyskerne var gået i land i Finland. Så prøvede de på at rejse østpå til Sibirien. De kom dog ikke længere end til Omsk. Dér fik de på det svenske konsulat at vide, at den rød-hvide front var ved Irkutsk, og at det var både meningsløst og dødsfarligt at rejse derhen. Så udstedte konsulatet rejsepas til dem og gav dem hver 40 rubler i rejsepenge. Tre uger efter, at de havde forladt den danske lejr, kom de tilbage igen. Lidt slukørede, men med liv og lemmer i god behold og syntes, at de havde haft en dejlig rejse.

I april kom der igen to sønderjyder. Det var sadler Andreas Andersen fra Møgeltoender og blikkenslager Jepsen fra Rødding. De kom fra det sydøstlige Rusland og var meget forkomne, da de kom hertil. De havde haft en hel god forsyning med, da de begyndte rejsen. Denne havde dog været så vanskelig og taget så lang tid, at de var ved at gå til. Jepsen var meget syg og døde en halv snes dage efter ankomsten hertil. Han blev begravet på den russiske kirkegård i Jurjeff-Polskii og var den eneste, der døde i den danske fangelejr.

I maj måned begynder der at blive røre i den danske lejr. Allerede i slutningen af marts havde der været tale om muligheden af, at der måske kunne arrangeres en hjemsendelse til Danmark. Der var dog ingen, som troede rigtig derpå, så tvivlen og uvisheden satte ikke humøret op. Der kom uheldigvis også en tysk agent med gode ord og løfter og 40 rubler til hver, hvis vi ville rejse til Moskva, melde os syge og omgående blive sendt hjem med lazarettog.

I et skovdistrikt ved byen Sarapul ved Kamafloden på den vestlige side af Uralbjergene i guvernementet Wjatka var der en lille skovlejr, som bestod af 24 sønderjyder. De var taget til fange i Galicien i 1916. Blandt dem var smedemester Jes Ravn fra Østerlindet. I det sydlige Rusland var han og et par kammerater i en fangelejr truffet sammen med en franskmænd. Denne fortalte, at han søgte efter fanger fra Elsass-Lorraine, som skulle i en særlejr for franskmænd. Denne franskmænd vidste, at der var oprettet en dansk fangelejr, men ikke hvor den var henne. De søgte at få oplysning derom hos lejrkommandanten, men han kunne heller ikke få opspurgt, hvor den var henne. Men de lovede dog Ravn og hans kammerater, at de nok skulle sørge for, at de kom et godt sted hen.

Ved hver dag at møde op på banegården, når der kom et transporttog, fik de samlet de 24 sammen, inden de blev sendt videre. Efter at have

Jes Ravn, Øster Linnet, fotograferet i skovlejren ved Sarapul i sin vinterdragt. Han afløste senere Julius Reinke som vagtmand på keramikfabrikken ved Rostokino. Han var sammen med Johannes Hansen fra Rinkenæs i en fangetransport fra Moskva, og de nåede hjem akkurat til juleaften 1918.

kørt rundt med et transporttog i henved tre uger, havnede de så i Sarapul og kom på skovarbejde. Derved slap de for at komme til Sibirien. Det var et ensformigt og koldt arbejde om vinteren, og om sommeren var de slemt plaget af myg og andet utøj. Arbejdet var akkordarbejde, og de kunne da så nogenlunde tjene til føden. Træet blev af vognmænd kørt ud til Kamafloden, hvor fangerne så om sommeren lastede det i pramme. Her var de i to år. Nogle af dem havde fået forbindelse med N. H. Rasmussen og også fået en gudmor.

I maj 1918 ville pastor Jensen forsøge at komme ind til dem og prøve på at få dem med til Jurjeff. I den anledning fik han og Chr. Lund fra Alslev Kro af myndighederne her i Jurjeff rejsetilladelse og også tilladelse til at måtte tage de derværende sønderjyder med tilbage. Da han efter en meget besværlig rejse nåede ind til Sarapul, ville de derværende myndig-

heder ikke anerkende pastor Jensens tilladelse til at få sønderjyderne med sig tilbage til Jurjeff. Så søgte og fik han forbindelse med guvernementsmyndighederne i Wjatka. Det blev en lang ventetid. Imedens besøgte han sønderjyderne i skovlejren og holdt en særdeles højtidelig pinsefest sammen med dem. Omsider kom der så svar fra myndighederne i Wjatka. Det blev et afslag! Da han og Chr. Lund meget nedslåede skulle begynde hjemrejsen, blev Chr. Lund meget syg, så de måtte udsætte hjemrejsen. Efter ca. 3 ugers forløb vendte de tilbage til lejren, stærkt svækket på både sjæl og legeme af det dårlige resultat og de uhyrlige rejsevanskeligheder.

Medens pastor Jensen og Chr. Lund var i Sarapul, rejste Frits Clausen, Johs. Hansen og jeg til Moskva for hos Dansk-Russisk Handelskompagni (D.-R. H.) at forhøre om muligheden for at kunne få arbejde hos dem. Det var der ikke lige med det samme, men der havde fra et norsk-amerikansk selskab været forespørgsel om at få tre mand. De skulle påtage sig at være vagtmænd på en nedbrændt keramikfabrik ved Rostokino, en større landsby ca. tolv km nord for Moskva. Vi rejste så tilbage til lejren for at se, om vi kunne få en tredje mand til at tage med derud. Det var ikke så let, som vi havde ventet, men vi fik dog Julius Reinke overtalt til at tage med derud.

Vi blev vel modtaget af bestyreren, hr. Bøgehejn; han var københavner og blev glad ved nu at kunne få folk, som han kunne tale med på dansk. Så blev der skrevet kontrakt. Vi skulle have hver 200 rubler månedlig, og hvis vi ville arbejde med oprydningsarbejde i vor fritid, fik vi dette betalt med timeløn. Men, føden, det allervigtigste, måtte vi selv sørge for. Det blev en rigtig sultekur. Vi var undertiden så langt nede, at vi måtte plukke svinemelde, som vi tilberedte som spinat. Vi havde ingen anden trøst end den, at også andre, både danske og russere, var i samme situation.

Det var kun selve fabriksbygningen, som var nedbrændt. Foruden denne var der en del lagerbygninger og flere ret gode beboelseshuse. Disse kom lidt senere til at virke som en god hjælp for vore kammerater i lejren. En dag, da Johs. Hansen og jeg var inde på loppetorvet i Moskva for at se, om der var noget spiseligt at få fat på dér, træffer vi ganske tilfældigt pastor Jensen, som var ude at se på det myldrende liv dér. Vi havde ikke set hinanden, siden han var rejst til Sarapul. Samtalen faldt straks på forholdene ude hos os på fabrikken, og så får pastor Jensen den tanke, at de tomme huse og de frie forhold hos os måske kunne bruges til at få lejren lidt hurtigere rømmet. Vi skulle så tale med hr. Bøgehejn om dette. Han ville gerne give husly til en 5–6 stykker ad gangen.

På den tid var der allerede kommet en del i arbejde hos danskerne i Moskva, og nogle var kommet til Petrograd, hvor fru kontorchef Beckshøft

Den danske fangelejr i Jurjeff-Polskii. Lejren blev opløst i sommeren 1918, idet fangerne simpelthen forlod lejren for at søge arbejde; næsten alle drog til Moskva, hvor Dansk-Russisk Handelskompagni var i stand til at hjælpe dem. Tegningen er udført af en medfange, en tjekisk officer.

tog sig meget af dem. I et halvt årstid gav hun flere skiftende hold både arbejde og brød, indtil de blev sendt til Danmark.

Da vi nu havde fået forbindelsen med keramikfabrikken, kom rømnin-gen af lejren i Jurjeff-Polskii til at foregå på den måde, at de rejste fra Jurjeff til keramikfabrikken og blev dér, indtil der var plads i Moskva eller Petrograd. Omkring midten af juni rejste pastor Jensen fra lejren og blev nogle dage på fabrikken.

Omtrent på samme tid rejser Frits Clausen sammen med to kammerater til Sarapul. De får også rejsetilladelse fra lejrkommandanten, men spørger ikke om tilladelse til at tage kammerater derindefra med til Jurjeff. De går ganske uden om myndighederne i Sarapul og prøver på at få dem, som vil med til den danske fangelejr, om bord på floddamperen ved at bruge deres egne rejsetilladelser flere gange. Det sker på den måde, at når tre mand er kommet om bord, giver de deres rejsetilladelser til en kammerat, som står på kajen. Denne tager så to mand med sig. Dette trick går dog kun godt to gange. Så fumler de sidst ankomne i det, og imens gives der afgangssignal. Skuffede og med sorg i sinde må de tiloversblevne gå tilbage

til lejren. De kommer dog senere af sted med det nu gængse system at melde sig syge og som patienter at blive sendt til Tyskland. Frits og hans kammerater, som nu er blevet til ni, kommer efter store vanskeligheder med de kæmpende røde og hvide grupper tilbage til Jurjeff en af de første dage i juli.

Lejren er nu i fuld opløsning, men det varer dog en 14 dages tid, inden de sidste kan komme derfra. Når fangerne forlod lejren, skete dette ikke officielt, så de blev udskrevet af lejren. De forlod simpelthen lejren, og deres navne stod fortsat i listerne. Dette var et af de mange tricks, russerne brugte for at skaffe sig fordele. I dette tilfælde kom det til at virke på den måde, at lejren fik madrationer efter antallet af navne i listerne, men ikke efter antallet på dem, som virkelig var der. Vagtmandskabet var selvfølgelig lige så interesseret i dette som fangerne.

I juli måned 1918 kommer så begyndelsen til afslutningen. Pastor Jensen og vore venner og hjælpere derinde i Moskva og Petrograd, og ikke at forglemme den danske ambassade med hr. minister, kammerherre Harald Scavenius i spidsen, har gjort en stor og meget bekostelig gerning med at få os sønderjyder gjort klar til hjemrejsen. Et ikke alene omstændeligt arbejde med at skaffe de nødvendige papirer. Der skulle også penge til rejsen, og de skulle også iklædes, så de ikke lignede krigsfanger, men almindelige danskere, som skulle igennem paskontrol og undersøges af tyskere, som kontrollerede farvandene ved den finske bugt og Rigabugten. En meget streng personlig undersøgelse, så sønderjyderne måtte passe på ikke at lade sig mærke med, at de kunne forstå eller tale tysk. Når de var kommet igennem denne kontrol, følte de sig fri og sikre for både tyskere og bolshevikker. Rejsen foregik med skib fra Petrograd til Stockholm og tog omkring tre døgn til Stockholm og et til København.

Den 20. juli kl. 12 sejlede de første fem fra Petrograd. Den 23. gik de i land i Stockholm. Den 24. kl. 11 ankom de velbeholdne til København.

Så gik de ud på Vodroffsvej for at bringe alle krigsfangers ven og hjælper, gymnastikdirektør N. H. Rasmussen, deres stille tak for hjælpen – den var blandet med tårer.

Disse fem var vor »starche« derinde, Niels Kristensen fra Brøns, som nu var 43 år, Ottesen Dahl fra Frifelt, 38 år, Frederik Rudbek fra Hajstrup, som var syg, og dennes broder Falle, som aftjente sin værnepligt 1912–14 i Østpreussen. Nogle få dage efter krigens begyndelse blev han taget til fange på en patrulje og har således været 4 år i fangenskab = 6 års soldatertjeneste med kun en kort orlov i 1913. Dernæst lægestuderende Frits Clausen, som kom med for at forberede sig til vintersemestret 1918 på Københavns Universitet.

Da der var kommet meddelelse til pastor Jensen om deres lykkelige

ankomst til København, blev næste hold afsendt, og så fremdeles i små hold på to til fire mand.

Den 14. november rejste pastor Jensen fra Petrograd sammen med Th. Voss og Andreas Andersen. De ankommer til Stockholm den 18., og da var den tyske kontrol ved Reval lige ophævet.

I »Ventetider« skriver pastor Jensen, at det var de to sidste fra den danske fangelejr. Men det var de ikke. I november beslaglagde bolshevikkerne keramikfabrikken i Rostokino. De to vagtmænd, Johs. Hansen fra Rinkenæs og Jes Ravn fra Øster-Linnet rejste derefter til Moskva og kom derfra med et transporttog til Tyskland og nåede deres hjem i Sønderjylland juleaften 1918.

Willy Andersen fra Haderslev, som var ansat på kontoret, og jeg, som var lagerforvalter på et af lagrene, havde lovet D.-R.H. at blive derinde, så længe de selv kunne være der. Omkring den 1. december brød bolshevikkerne to gange det danske konsulats segl på et af vore lagre med elektriske artikler. Et par dage senere blev al udenlandsk ejendom beslaglagt. Den 10. rejste hele kompagniets personale, og vi tog med dem, fra Moskva til Petrograd.

Den 16. december 1918 blev en minderig dag. I formiddagens løb samledes så at sige alt, hvad der endnu var tilbage af danske i Rusland, på banegården. Der var den danske minister i Petrograd, hr. Harald Scavenius og mange af personalet fra gesandtskabet. Der var generaldirektør Plum og personalet fra D.-R.H. i Moskva og de fleste fra afdelingen i Petrograd og mange andre.

Det var et langt og overfyldt tog, som ved middagstid rullede ud mod den finske grænse. I hver vogn var der to rødgardister, den ene svært bevæbnet, den anden kontrollerede pas og undersøgte kufferter og fratog os breve og billeder.

Vi nåede den finske grænsestation, inden det blev mørkt. Da vi var kommet over på den rigtige side af grænsen, stemte en københavner i med: »Söner av ett folk, som blött« – og omgående sang alle med. Det var vor afsked med Rusland.

I Stockholm blev vi modtaget af Dansk-Russisk Handelskompagni og indbudt til en frokost dér. Ved 22-tiden kørte vi i sovevogn til Malmø og kom ved 20-tiden den 19. december til København.

Om formiddagen den 20. gik Willy Andersen og jeg den vej, som alle de foregående, der var hjulpet hjem af Dansk-Russisk Handelskompagni, var gået, ud på Vodroffsvej for at bringe gymnastikdirektør N. H. Rasmussen vor tak.

Dermed var så alle, som havde været i den danske fangelejr, nået til Danmark med undtagelse af blikkenslager Jepsen fra Ballum. Det må siges at være et enestående resultat og kan siges at være et godt vidnesbyrd om,

at den hjælp, der er ydet os derinde, både fysisk og åndeligt, har givet os kræfter til at stå imod med indtil den lykkelige hjemkomst.

Efter mit personlige kendskab til dem, som har været i den danske fangelejr, og mit arbejde som formand siden 1951 for »Foreningen af forhenværende krigsfanger i Rusland«, har jeg kunnet konstatere, at der har været 42 sønderjyder i den danske fangelejr. Af disse er 36 hjulpet til Danmark af Dansk-Russisk Handelskompagni og deres hjælpere i Moskva. Petrograd og Danmark. En er død i lejren, og fem har selv klarer sig hjem.

Inden jeg rejste hjem til Haderslev, tog jeg mig et par dages tid til at besøge min ungdomsven, H. P. Andersen på Kildevang ved Vordingborg. Fra ham havde jeg fået flere pakker og breve, og endnu flere var gået tabt undervejs. Da jeg rejste derfra, fik jeg af ham og hans kone en gås, så jeg kom da ikke helt tomhændet hjem.

Nu var der kun én hindring, som jeg endnu skulle klare, inden jeg kunne komme helt hjem; hvorledes komme over den tyske grænse uden at blive sendt til én eller anden tysk garnison?

Jeg valgte fra Kolding at tage over grænsen ved Frederikshøj. Der ville man imidlertid ikke lade mig passere og ville sende mig til Flensborg. Det var juleaftensdag, og jeg ville hjem. Så spurgte de mig, om jeg måske havde bekendte blandt øvrighedspersoner i Haderslev. Heldigvis havde jeg en onkel, som var skatteopkræver. Ham ringede grænsepolitiet så til, og han kunne bekræfte, at jeg havde været i russisk krigsfangenskab og måske nu var på vej hjem.

Men hvis jeg ville hjem til juleaften, måtte de også have en kontaktperson, som grænsepolitiet kendte. Min far ringede så til en købmand Reimers i Christiansfeld. Så kørte han til toldstationen, hvor han særdeles godt kendte personalet, og fik mig fri. Men jeg skulle omgående melde mig til de militære myndigheder i Haderslev, hvad jeg for en sikkerheds skyld først gjorde tredie juledag.

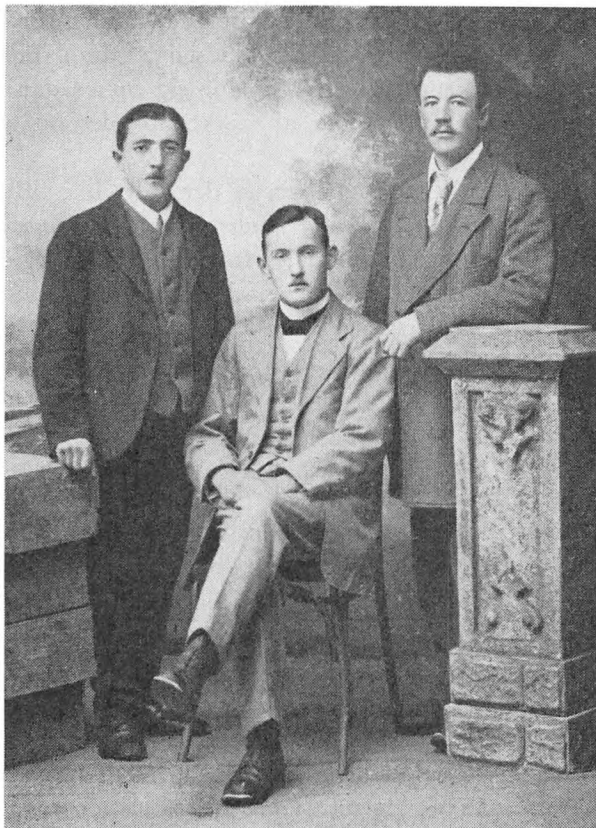
Min far og en svoger hentede mig, og vi traf hinanden på vejen mellem grænsestationen og Christiansfeld.

Gensynet kan jeg ikke skildre her.

Jeg var rejst hjemmefra til militærtjenesten den 11. august 1914, havde aldrig været hjemme på orlov, og nu var det den 24. december 1918.

Peter Jensen.

Tre sønderjyske krigsfanger i lejren i Jurjeff-Polskii. Fra venstre: Theodor Voss, vognmandskusk, Willy Andersen, gadefejjer og Peter Jensen, vognmandskusk. Alle tre er fra Haderslev, og fotografiet er taget i sommeren 1917.

THEODOR VOSS

Rentier Peter Jensen, Nustrup, har også skrevet en beretning om sit bysbarn Theodor Voss' oplevelser i russiske fangelejre og om Voss' hjemrejse i november 1918; dette er til dels nedskrevet på grundlag af Voss' egne notater, hvor han skriver om mobiliseringen, afrejsen fra Haderslev, felttoget, tilfangetagelsen ved Longvichin og endelig den lange tur til Persilenski-Punkt, hvor han møder Peter Jensen.

Derefter fortsætter Peter Jensen:

En dag i begyndelsen af januar 1916, da jeg gik tur i lejren på Persilenski-Punkt, mødte jeg en mand i en hvid sygepasserkittel og med en god cigaret i munden. Jeg syntes nok at skulle have set denne mand før. Han var lille, men godt bygget, de markerede ansigtstræk med det lune glimt i øjenkrogene røbede straks, at det måtte være en Voss, ja, endog Theodor, mit bysbarn.

Vi havde knap nok fået hilst på hinanden før det ryger ud af mig: »Æ do it reghte klog?« – Dette pludselige udråb fra mig kom af, at Theodor var bleven sygepasser. At melde sig som sådan under disse forhold var for os det samme som at stikke hovedet op af skyttegravnen ude ved fronten.

Theodor skulle i tjeneste, så der blev ikke tid til megen snak. Han fik mig dog fortalt, at Villy Andersen fra Badstuegade i Haderslev også var her. – Til gengæld kunne jeg fortælle ham, at jeg også havde en kammerat, Johannes Hansen fra Rinkenæs. Det blev den eneste gang, jeg traf Theodor der oppe på Persilenski-Punkt. Villy så vi i det hele ikke noget til.

Når vi ikke besøgte hinanden, lå det i de forfærdelige forhold deroppe. Der gik så godt som ingen i de andres barakker. Det var som et stiltiende »tabu« forbød os det på grund af den om sig gribende smittefare. Vi, som hørte til den sidst ankomne transport, havde den største chance for at komme først derfra og ned til den store lejr på den anden side af floden. Min kammerat Johannes kom allerede derfra midt i januar og jeg et par uger senere. Theodor og Villy dog først i slutningen af februar.

Da Røde-Kors et par dage før jul 1915 havde beordret russerne til at sende en læge op til os aldeles omgående, blev det en stabslæge fra Königsberg. Desværre husker jeg ikke hans navn, kun at han var jøde. Han blev os en god læge og særdeles afholdt. Det første han måtte sørge for, var at få sygepassere. Det var der nok der ville være. De fik en efter forholdene god løn, men derudover ikke noget. De blev boende i deres hidtilværende barak og havde ingen lejlighed til at kunne tilegne sig ureglementerede fødevarer. Men for deres løn kunne de i kantinen købe sig flere goder som mælk (den hentede man i de bare næver, for den var frossen), bolsjer og chokolade (frugt kunne ikke fås om vinteren), cigaretter og hvermandstobakken »mahorka« – en savsmuldlignende tobak, fremstillet af bladribberne – og flere andre ting.

Disse sygepassere gik ikke alle ind i deres gerning alene for at hjælpe deres syge kammerater. Men der var dog adskillige som både af ideelle og menneskekærlige grunde påtog sig ikke alene en opofrende, men også en dødsensfarlig gerning. Theodor Voss gik ind til sin sygeplejergerning med et oprigtigt sind til at ville hjælpe mennesker, som var kommen ind i en håbløs stilling. Den fysiske og timelige nød var måske endda ikke den værste, for mange var den sjælelige nød vel nok lige så stor.

Der var 2–3 sygebarakker. Her blev de syge, eller rettere sagt de »døende« bragt hen for at blive plejet. Men der var ikke meget at pleje dem med. De med plettyfus fik kamfer som medicin, is på hoved og bryst for om muligt at holde feberen nede. De kunne ligge en eller flere dage, i enkelte tilfælde helt op til tre uger, inden de døde. De med mavetyfus skulle jo leve på diæt, men der var hverken noget at lave diætkost af eller

på. Nogle enkelte fik også noget, vi kaldte hovedtyfus. De var nærmest utilregnelige og havde i mere eller mindre grad mistet hukommelsen. Dertil kom så alle slags andre sygdomme, dysenteri, brystsyge, blærebetændelse, gigt og meget andet.

Når en fange var død, tog sygepasseren og rullede ham med klæder og madras ind i hans tæppe og bar ham ud ved siden af et lighus. Ved jule-tid, inden Røde-Kors kom, var her allerede omkring 400 lig. Her frøs ligene sammen og dette bjerg af lig voksede hver dag, indtil russerne efter ordre fra Røde-Kors måtte til at begrave dem.

For mennesker, som ikke har set eller oplevet en sådan elendighed, er det vanskeligt at tro, at det kan være sandt. For dem, som har set eller oplevet det, er det lige så vanskeligt at skildre det.

Jo, her var så vist brug for gode sygepassere. Theodor var en af dem, som kunne hjælpe med et »Fader vor« og et kammeratligt håndtryk i den sidste og svære kamp og afsked fra håbet om at komme hjem igen.

Theodor som vognmandskusk

Godt og vel et årstid efter at Theodor kom levende fra sin sygepasser-gering på Persilenski-Punkt, var vi i den danske fangelejr i Jurjeff-Polskii. Fra den tid fortæller han i en ikke fuldendt beretning til 11. november-dagen 1918 følgende:

»Meget tidlig en morgen i april 17 kom en rigtig kæmpe og bulderbas af en russer farende ind i barakken og råbte, at han manglede fem mand til arbejde. Søvntrukken vågnede jeg op, og da jeg forstod, at han manglede folk til arbejde, blev jeg først rigtig vågen. Arbejde, tænkte jeg, der var da intet, jeg hellere ville, og uden at tænke over, hvad det var for arbejde, meldte jeg mig sammen med fire kammerater. Vi fulgte efter manden hjem. Han boede ikke langt fra lejren og var vognmand. Jeg fik verdens frommeste hest og var mine kammerater meget taknemlig for, at de med stør-ste tålmodighed hjalp mig med at spænde for og fra og med det undertiden strenge arbejde, især med melsækkene. Vi kørte gods fra og til banegården og somme tider langt ud på landet.

Det var en herlig tid. Vi sang og jublede og syntes, vi havde gode dage. Når vi var på langture, kravlede vi fem ofte sammen på en vogn og sang: I vor barndom vi hørte kartovernes brag, dens melodi kunne russerne godt lide at høre, men de kunne ikke forstå, hvorfor vi var så glade og muntre.

Kosten fik vi hos vognmanden og sov også der i et stort kælderrum i en forfærdelig indelukket luft. Vi fik ti rubler i løn om måneden, men da vi havde været der i tre måneder, kaldte vognmanden os op i sin lejlighed og sagde til os, at han var meget godt tilfreds med vort arbejde, og at han kunne stole på os. Han syntes, at vi fik alt for lidt for vort arbejde, men han måtte ikke give os mere, fordi vi var krigsfanger. Nu ville han, uden

hensyn til forbudet, have, at vi skulle have lige så meget i løn som russerne, som fik 40 rubler om måneden. Så efterbetalte han os endda for de tre måneder, som var gået, så vi fik 100 rubler udbetalt på én gang.

Efterhånden som tilførslerne på grund af forholdenes udvikling aftog, blev der jo også mindre at bestille. Så fyrede han russerne, fordi svindet i varerne fra de blev losset fra jernbanevognene eller pakhuset blev alt for stort, inden de nåede ud til købmændene.

Som et udslag af, at bolshevikkerne havde taget magten, fik vi, der arbejdede hos vognmanden, større kødration end almindelige borgere i byen. Det var, fordi det blev kaldt for hårdt arbejde.

Da soldaterne efter våbenstilstanden med tyskerne i stort tal vendte hjem, blev det forbudt at give krigsfanger arbejde. Så måtte vognmanden, Ivan Ivanovitch Lebedeva, fyre os og lade russere få arbejdet.«

For øvrigt var vi i den tid sundhedsmæssigt set i meget god konstitution. Vi fik en tarvelig, men dog efter forholdene nærende kost. Om morgenen kartofler, stegt i solsikkeolie, dertil en saltet salatagurk, alt det brød vi kunne spise, og al den te vi kunne drikke. Til middag altid, dog ikke på den græsk-katolske kirkes allerstørste fastedag, hvidkålssuppe, kogt på den rationerede portion kød. Dette blev kogt i ovnen i, hvad vi herhjemme i gamle dage kaldte en jydepotte. Når vi var kommet til bords, blev kødet fisket op og lagt på et forskærerbrædt. Her blev det så af en af de russiske kuske, uden at denne havde vasket sine beskidte hænder, skåret i småstykker og hældt op i et stort fad, hvorfra vi alle spiste. To gange, da vi havde ekstra mandskab, har vi været med til at spise 16 mand af et fad.

Til efterret fik vi kasha. Denne var lavet af hele, afdampede boghvedegryn, overhældt med solsikkeolie eller smeltet talg, i forsommeren, da kærerne gav megen mælk, dog med mælk. Aftensmaden bestod igen af kålsuppe, stegte kartofler, agurker, brød og te. Ved sengetid kunne vi så igen få kålsuppe, men det var sjældent, nogen spiste af den.

De sidste måneder.

Pastor N. A. Jensen kom ud til os i midten af juni 1917. En lille månedstid derefter fik han en kirkesal lejet. Hver søndag gik vi så til kirke og foredrag. Men de andre dage kunne vi, som var på arbejde, jo ikke deltage. Først efter at vi var afskediget hos vognmanden, kunne vi fuldt ud være med. Theodor tog livligt del i disse møder og blev en af pastor Jensens nære venner.

I begyndelsen af april 1918 kom to sønderjyder til lejren. Den ene var Nikolaj Jepsen, Ballum – også benævnt som blikkenslager Jepsen fra Rødding. Han var den eneste sønderjyde, som døde i den danske fangelejr.

Da der i maj måned begynder at komme gang i forbindelserne med danskerne i Moskva og Petrograd, kom Theodor til Petrograd på et af

Uoplyst om grund af fængselsforhold glædeligt
 meddelelse af krigsfangenskab. Theodor Max
 Voss har været fange i Rusland i disse dage er ankommet hos
 mig hos mig, attesteres herved.
 Kolind, den 27. november 1918.
 N. P. Kolind, formand.

At min søstersøn, Theodor Max
 Voss af Haderslev, er den person,
 han udgiver sig for, og at han
 efter 3 års fængselskab i Rusland
 i disse dage er ankommet hos
 mig hos mig, attesteres herved.
 Kolind, d. 27. november 1918.
 O. F. Kralund, læge.
 Rigtigheden af foranstående
 attesteres.
 Kolind-Ebdrup-Skarresø
 Sogneraad, den 28/11 1918
 N. P. Kolind
 Formand.

**Theodor Voss' »pas« fra november 1918,
 de to sammenklistede skrivelser er oversat af Peter Jensen:**

Kaiserlich Deutsches Konsulat. (Ordet Kaiserlich er oversværtet).

På grund af indhentede troværdige oplysninger vedr. Theodor Max Voss af
 Haderslev bliver hermed bevidnet, at denne efter tre års krigsfangenskab i Rus-
 land, fra hvilket han for kort tid siden er flygtet, er tilbagevendt. Voss har den
 26. november d. år meldt sig her på det tyske konsulat og siden nævnte dag op-
 holdt sig hos sin onkel, hr. dr. O. F. Kralund i Kolind, hr. Kralund i Kolind, hvilket også
 er bekræftet af hr. dr. Kralund såvel som af en broder til ovennævnte Voss, krigs-
 invaliden August Voss, f. t. boende i Kolind, hvis underskrifter er bekræftet af
 den danske øvrighed i Kolind-Ebdrup-Skarresø sogneråd. (Se vedhæftede sri-
 velse).

Randers, den 3. december 1918. Der Deutsche Konsul
 (ulæselig underskrift)

At min søstersøn, Theodor Max Voss af Haderslev, er den person, han udgiver
 sig for, og at han efter 3 års fængselskab i Rusland i disse dage er ankommet på
 besøg hos mig, attesteres herved.

Kolind, den 27. november 1918. O. F. Kralund, læge.
 Aug. Voss.

Rigtigheden af foranstående attesteres.
 Kolind-Ebdrup-Skarresø Sogneråd,
 den 28/11 1918.
 N. P. Kolind, formand.

Grenzübergangsstelle
 5-12-18
 Farris (EING.)

Dansk-Russisk Handelskompagnis kontorer dér. Her bliver han så et halvt års tid, og den 14. november 1918 rejser Th. Voss med skib derfra til Stockholm sammen med sin ven og kammerat Andreas Andersen fra Møgeltønder og pastor Jensen.

På Stockholms banegård mødte os i en dansk avis det store budskab: »Nordslesvig vender hjem til Danmark«.

Hjem til Danmark.

Den 19. november når Theodor til København. I Kolind har han en onkel boende. Hos denne får han foreløbig ophold. Men hans længsel efter at komme helt hjem til Haderslev har ganske naturligt været meget stor. For hurtigst muligt og på legal vis at komme helt hjem, melder han sig på det tyske konsulat i Randers. Her bliver så – i sin art vist enestående – dokument udstedt.

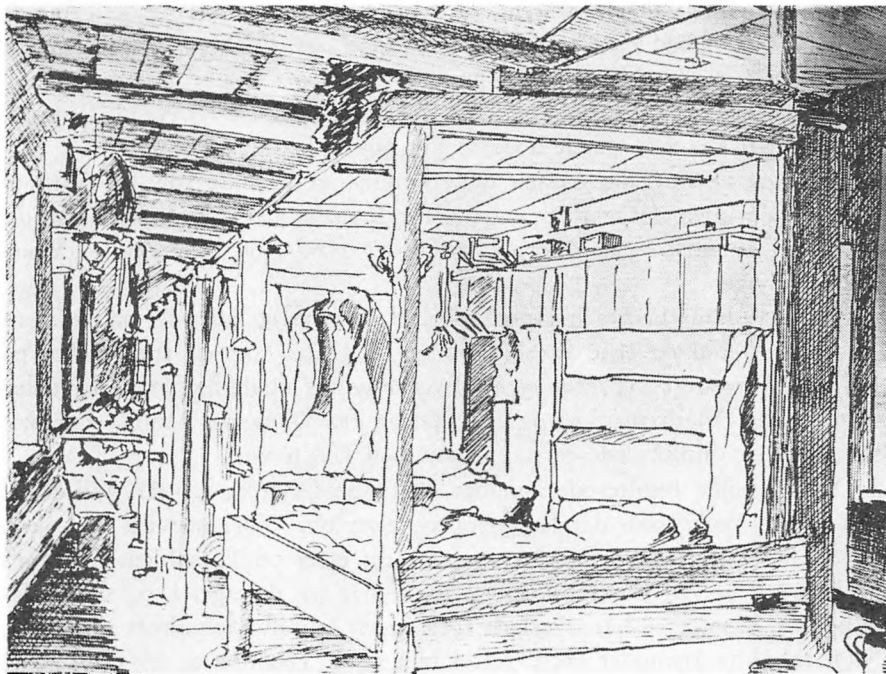
Helt hjemme igen.

Den 5. december 1918 nåede Theodor hjem til Sønderjylland, til sin fødeby Haderslev og til sine forældre og søskende. Det var tre år og fire måneder siden, han sidst så sin fødeby. Men, sikken en forandring. Han drog derfra pyntet med blomster, til musik og hurraråb som så mangan anden »Muss-Prøjsjer«; ud for at kæmpe på »ærens mark« for en magt, hvis repræsentant (hans kompagnifører) han dog kort forinden havde haft lejlighed til at sige, at han ikke kunne melde sig frivilligt, da han var dansksindet, men at han nok skulle gøre sin pligt.

Nu kom han så tilbage, ene, stille og forventningsfuld, som en fri mand og rede til at skulle og ville deltage i den store kamp for at frigøre hele Sønderjylland fra det forhadte prøjsiske tvangsstyre. Ikke med gevær og bajonet, men med folkerettens uimodståelige magt til at virkeliggøre et af H. P. Hanssens fyndord til de prøjsiske magthavere: »I kæmper en kamp imod tusinde år, i den har I visseligt tabt«.

Men hvorledes så det ud herhjemme? Sorg og savn, nød og fattigdom var de ydre tegn på krigsårenes udmarvning af befolkningen og erhvervene. I dette mørke lyste håbet om en snarlig genforening som en lyskugle, der gør alting lyst.

I sommeren 1919 stiftedes i Tinglev »Foreningen af forhenværende krigsfanger i Rusland«. Frits Clausen var selvskrævet til at være dens formand. Anton Nygård blev dens næstformand. Om Theodor Voss blev medlem af bestyrelsen, ved jeg ikke. Men der er en ting, som jeg og alle, der har været i russisk krigsfangenskab, ved, og det er det store og værdifulde arbejde, som Theodor gjorde for at samle alle de tegninger, fotografier og ansigtshort (prospektkort) fra mange forskellige fangebarakker, deres interiør, russiske byer og landskaber og meget andet, som sønder-

Interiør fra den danske fangelejr i Jurjeff-Polskii: »Mads skomagær i arbejde«.

tyderne havde fået med hjem fra fangenskabets. Af disse billeder er et par akvareller, en halv snes penne-tegninger, udført af en tjekko-slovakisk officer, ligeså mange fotografier og omkring 60 prospektkort fra byer, landskaber og andre motiver fra Rusland og Sibirien. Alle disse billeder har Theodor så ladet mangfoldiggøre og efter bestilling udsendt til medlemmer og andre. Det blev til nogle tusinder af værdifulde minder, ofte taget frem til erindring om tiden derinde.

Da Frits Clausen begyndte sin politiske virksomhed i trediverne, forsøgte han fangeforeningen, og det værste var, at samtlige protokoller, medlemslister med videre blev fuldstændig borte. Der findes mig bekendt ikke noget som helst skriftligt angående foreningen, og de få optegnelser, som Th. Voss har gjort i en protokol og medlemsfortegnelse fra årene 1936–38, giver ingen oplysninger om foreningens start og virke.

I »Sønderjyske Årbøger« fra 1960 meddeler pastor Bent Rasmussen (søn af den uforglemmelige gymnastikdirektør N. H. Rasmussen) side 55 følgende:

»Om arbejdet for sønderjyske krigsfanger i Rusland foreligger der en beretning fra N. H. Rasmussens egen hånd, skrevet i 1920. Det er et manuskript beregnet på trykning i et skrift, som formodentligt var på-

tænkt udgivet af den daværende forening af forhenværende krigsfanger i Rusland (i lighed med »Aurillac Tidende« og »Feltham Mindebogen«). Dette skrift nåede aldrig at udkomme.«

Dette skrift, der må være blevet til efter opfordring til N. H. Rasmussen fra Frits Clausen, nåede ubegribeligt nok aldrig at udkomme.

Det blev et stort og næsten uoverkommeligt arbejde for Th. Voss at begynde på, men det var en æressag for ham, at det store hjælpearbejde, som fra Danmark og danskere i Rusland var ydet os, ikke skulle gå helt i glemmebogen.

Nogle af hans bedste hjælpere til at få navne og adresser samlet, var Viktor Birkedal og frue fra Nykøbing F., Hans Hansen fra Oksbøl på Als (som forøvrigt i tyverne og trediverne udgav nogle hæfter under titlen »Fra Als til Vladivostok«) og Iver Jessen fra Damgård Mølle, som maskinskrev og dupliserede en navneliste med 178 navne.

Dette arbejde resulterede i mødet på Dybbøl Banke den 31. juli 1938. Det eneste møde, som der findes optegnelser om i forannævnte protokol.

Der har dog været afholdt et møde året efter på Folkehjem i Åbenrå med en udflugt til Eliselund. Dette møde har jeg deltaget i, og viceskoleinspektør Rasmussen har overladt foreningen et indbydelseskort til mødet.

De såkaldte årsmøder gik derefter helt i stå. Theodor og jeg talte nogle gange om at få møderne i gang igen, sidste gang i slutningen af fyrrerne, men Theodor syntes ikke, at der blandt medlemmerne var stemning nok derfor.

Et par år derefter blev Th. Voss syg, og efter lange og svære lidelser døde han og blev begravet i familiegravstedet på Assistenskirkegården i Haderslev den 18. juli 1951.

I det store følge var også pastor Jensen og syv, otte fangekammerater. Efter jordfæstelsen siger jeg så til sadelmager Andersen fra Møgeltønder, som også var en ven af Th. Voss, om vi nu skulle lade foreningen dø med Theodor? Hertil svarer Andersen et afgjort nej. Vi drøfter så sagen med de andre kammerater og bliver enige om at virkeliggøre tanken nu og inden høst. Pastor Jensen er glad ved, at vi vil prøve og lover sin medvirken. Sadler Andersen skulle så arrangere mødet i Møgeltønder, og jeg på grundlag af den i 1938 førte navneliste indbyde til mødet.

Det blev holdt den 12. august og hvert år derefter.

Theodor Voss gav således ved sin død anledning til, at hans kammerater kunne tage sig sammen og vågne op til vedligeholdelse af det gamle fællesskab.

Peter Jensen.

Elevtallet i skoler under Dansk Skoleforening for Sydslesvig

I september-nummeret bragte Sønderjysk Månedsskrift en oversigt over elevtallet i de hjemmetyske skoler i Nordslesvig. En tilsvarende oversigt meddeles her for skolerne under Dansk Skoleforening i Sydslesvig. Ud over disse skoler findes under Ejderselskabet tre danske skoler i henholdsvis Rendsborg, Drage og Vestermølle. Disse skoler har i år haft en tilgang på ialt 43 elever, og det samlede elevtal angives i år til ca. 190, hvilket er en stigning i forhold til de foregående år.

Når der i oversigten over skolerne er anført tidspunkterne 15. april 1965, 15. april 1966 og 15. august 1968, skyldes det de statistiske vanskeligheder, der er fulgt med de to såkaldte kortskoleår. Disse begyndte henholdsvis den 1. december 1966 og den 15. august 1967. Sammenlagt svarer de to »små« årgange til $1\frac{1}{3}$ fødselsårgange; det samlede antal elever for de to årgange er 697, det skulle således udgøre en »normal« årgang på 524, og dette tal svarer omtrent til det foregående års og det følgende års tal, således at de tre sidste år har vist ret konstante træk. En opløsning af tallene fra de to kortskoleår på de enkelte skoler vil være af tvivlsom værdi, og derfor lægges årgangene 1965, 1966 og 1968 til grund for oversigten.

Som ved de tyske skoler i Nordslesvig foregår der også ved de danske skoler i Sydslesvig en vis centralisering gennem nedlæggelse af mindre skoler. Eleverne fra Sterup går nu i skolen i Sørup, og fra Bramstedlund i Ladelund, fra Tolk og Isted sendes eleverne til Hiort Lorenzenskolen i Slesvig, medens Hostrup-eleverne er gået til Satrup og Stenfelt-eleverne til Kappel. Derved forklares en del af fremgangen i disse skoler i opgørelsen for 1968. I Hostrup, Sterup og Bramstedlund er der indrettet børnehaver i de tidligere skoler.

Elev-tallene for de enkelte skoler i årene 1965, 1966 og 1968 fremgår af tallene på de følgende sider.

ALMINDELIG OVERSIGT OVER ÅRENE 1957–1968

	Antal skoler	Nybegyndere	Samlet elevtal
1957	86	462	5901
1958	86	449	5431
1959	82	410	4968
1960	81	383	4633
1961	81	433	4554
1962	81	405	4301
1963	80	404	4189
1964	77	421	3965 ¹
1965	74	452	3920
1966	70	527	3965
1966	70	283	3929 ²
1967	68	415	3998 ³
1968	65	523	4148

Bemærkninger:

1. Fra 1964 er af statistikken udgået tre skoler under Ejderselskabet med ca. 150 elever. Det samlede elevtal i de danske skoler har i årene derefter ligget ca. 190 højere end det fremgår af denne statistik.
2. Som følge af skoleårets omlægning afsluttedes første korte skoleår i december 1966. Pligt til indskoling bestod kun for 8 måneder af en fødselsårgang.
3. Andet korte skoleår sluttede i august måned 1967. Pligt til indskoling bestod kun for 8 måneder af en fødselsårgang. De to kortskoleår vil statistisk set have den virkning, at der indtil 1975 faktisk kun går 8¹/₃ årgange i folkeskolen mod normalt 9 årgange.

ELEV TAL FOR DE ENKELTE SKOLER

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968
Duborg-skolen	310	316	360	Modt. ikke nybeg.		
Chr. Paulsen-skolen	73	237	242		25	17
Skolen ved Friserbjerget	242	se fodnote		32	se fodnote	
Gustav Johannsen-skolen	258	320	316	29	33	42
Cornelius Hansen-skolen.....	265	230	230	43	41	30
Jørgensby-skolen	179	215	225	27	47	45
Jens Jessen-skolen	108	122	141	20	20	29
Oksevejens skole	63	69	68	8	11	11
Flensborg by	1498	1509	1582	159	177	174

Pr. 15.4.1966 nedlagdes Skolen ved Friserbjerget, og eleverne flyttede til Chr. Paulsen-skolen. Samtidig flyttede realskoleeleverne fra den tidl. Chr. Paulsen-skole til Gustav Johannsen-skolen.

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968
Harreslev	83	81	96	15	11	16
Kobbermøllen	59	58	54	13	8	9
Tarup	17	15	15	2	1	1
Lyksborg	59	60	81	15	6	13
Langballe	21	24	24	1	6	4
Hatlund	38	30	39	6	4	6
Gelting	17	19	11	3	2	0
Gulde	6	7	14	1	2	3
Sterup*)	6	7	—	1	2	—
Sørup	24	26	44	1	5	4
Husby	32	32	33	4	7	6
Møllebro	10	12	20	1	1	7
Jaruplund	31	33	30	4	6	7
Oversø/Frørup	18	16	15	3	1	4
Tarp	19	19	20	2	1	5
Vanderup	15	16	18	2	4	1
Skovbøl/St. Vi	23	26	27	6	6	6
Langbjerg	15	9	10	2	2	2
Hanved	17	13	15	2	6	4

(fortsættes)

Valsbøl	12	14	17	4	2	0
Skovlund	22	19	22	2	1	2
Hørup	5	5	6	0	1	1
Flensborg amt	549	541	611	90	85	101

*) Skolen er nedlagt.

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968
Medelby/Vesby	9	10	13	2	2	2
Bramstedlund*)	14	12	—	1	4	—
Ladelund	18	20	29	3	2	2
Agtrup	12	13	14	3	2	2
Karlum-Tinningsted	34	38	43	5	7	8
Læk	25	31	28	3	10	6
Risum	28	29	30	3	5	2
Nibøl	39	42	32	2	4	5
Humtrup	27	25	25	1	1	3
Sønderløgum	8	9	10	4	3	2

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968
Aventoft	17	20	15	1	2	0
Nykirke	12	11	12	2	1	2
Kejtum	22	22	20	0	3	6
Vesterland	99	98	105	12	14	9
List	17	18	23	3	3	5
Vyk	3	4	4	1	1	0
Sydtønder amt	384	402	403	43	65	55

*) Skolen er nedlagt.

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968
Hiort Lorenzen-skolen	282	282	292	13	24	26
Gottorp-skolen	133	144	123	19	24	18
Tolk*)	13	8	—	1	—	—
Isted/Ny Bjernt*)	7	9	—	1	2	—
Strukstrup/Tumby	10	16	28	1	5	8
Hostrup*)	9	—	—	2	—	—
Satrup	14	34	35	2	6	4

Brebøl/Mårkær	19	18	14	0	2	2
Stenfelt*)	10	8	—	0	0	—
Sønder Brarup	45	48	39	3	5	6
Kisby	8	10	8	3	3	1
Arnæs	11	12	13	3	2	2
Kappel	58	63	66	7	12	10
Treja	28	32	41	3	3	6
Frederiksstad	59	58	56	7	11	8
Slesvig amt	706	742	715	65	99	91

*) Skolen er nedlagt.

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968
Husum/Nordstrand	151	149	159	13	17	18
Bredsted	45	58	66	6	8	9
Husum amt	196	207	225	19	25	27

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968
Tønning	129	140	160	13	23	20
Garding	65	64	57	6	6	3
Velt/Vollervik	11	9	13	1	0	2
St. Peter	6	11	14	0	5	3
Ejdersted amt	211	224	244	20	34	28

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968	15.4. 1965	15.4. 1966	15.8. 1968
Egernførde	152	144	161	28	22	24
Karby	21	19	17	4	1	0
Askfelt	50	51	39	6	9	4
Risby	42	39	41	4	1	6
Egernførde amt	265	253	258	42	33	34
Büdel Dorf	111**)	88	110	12	8	13
I a l t	3920	3965	4148	450	526	523

**) I 1965 undervistes disse elever i en afd. af Hiort Lorenzen skolen i Slesvig.

Straf og kirketugt

Det kostede Lorens Nådler ti rigsdaler, at hans kone i 1722 for med løs snak; men da han selv derefter beskyldte retten for ikke alene at være bestukket, men også fordømt sammen med provst og præst, gik de kirkelige og verdslige myndigheder sammen om at straffe den forvorpne. Det er cand. jur. F. S. Grove-Stephensen, Sønderborg, der har fundet papirerne fra den gamle retssag frem.

I begyndelsen af 1722 blev der i Nordborg afsagt dom i en sag, som var begyndt med, at Hans Skrædder havde indstævnet Jørgen Høck, fordi han skulle have bedrevet utugt med skrædderens kone, men sagen faldt ud til noget helt andet.

Jørgen Høck bedyrede nemlig sin uskyld, og det viste sig da, at det var Lorens Nådlers kone, der havde fortalt denne grimme historie i Peter Billedskærers og Peter Gottlænders huse, hvor det ikke alene var blevet hørt af de sidstes hustruer, men også af billedskærers datter og Kirsten Kundts, uden at Høck på nogen måde mente at have begået noget i den retning eller kunne have givet anledning dertil.

Alle fire damer tilbød at aflægge ed på, at det var nådlerens kone, der var fremkommet med beskyldningen, og da konen ikke tilbød nogen bevisligheder, gik retten ud fra, at det var usandt, det der var blevet sagt, hvorfor man dømte Lorens Nådler og hans kone til at betale en bøde på 10 rigsdaler til herskabet.

Dommen kan jo nok synes lidt mærkelig, og det har Nådleren og hans kone formentlig også syntes, for fire år efter må retten igen beskæftige sig med sagen. Jørgen Høck klager da over, at Lorens og hans kone fremturer i deres beskyldninger og er af den opfattelse, at sagen ikke er afsluttet med den afsagte dom.

På konens vegne møder Lorens Nådler op i retten og påberåber sig blandt andet, at kapellanen, pastor Eric Pontoppidan er vidne på, at hans kone er uskyldig, fordi hun ikke havde fået lejlighed til at høre de rette vidner i sagen, da han og hans hustru, som de allerede flere gange havde udtalt, var blevet forholdt deres ret, fordi Hans Skrædder havde forstået at benytte formående svogerskab til at presse retsbetjenten (dommeren).

Som vidne mødte bl. a. Peter Handskemager, der sagde, at nådleren flere gange til ham havde udtalt, at den fire år gamle sag var syg, og at retten, hvis den ikke ville give ham medhold, var bestukket.

Hans Skrædder oplyste, at Lorens i det mindste ti gange i hans hjem havde anført, at den sag med ham og Jørgen Høck var syg og bestukket, og at der ikke var tilstået ham nogen ret.

Derved blev sagen alvorlig, og spørgsmålet om, hvad der skulle gøres, henskødes til hertugens afgørelse, navnlig i spørgsmålet om, hvorvidt der forelå bestikkelse.

Resultatet blev, at der rejstes tiltale mod nådleren in puncto caluminiosa dissamationij for ikke alene udsagnet om bestikkelse; men også fordi han skulle have udtalt at provst, præst, herredsfoged og tingskriver var sådanne mennesker, der allerede var fordømt; fordi han fortsatte med den gamle sag og fordi hans hele liv gav anledning til forargelse, ikke mindst på grund af hans flakken om.

Dommen kom til at bestå i en offentlig tilbagekaldelse af beskyldningerne om bestikkelse, 8 dages fængsel på vand og brød, 2 timer i halsjern, og åbenbart skrifte, hvortil kom en advarsel om, at gentagelse ville medføre hårdere straffe, hvortil der ikke kunne ventes nogen benådning.

Den offentlige afbigt er først skrevet på tysk og derefter oversat til et morsomt dansk der in extenso lyder:

Jeg Lorentz Netler bekiender hermed åbenbar, på dette ting, at den beskuldning, som jeg imod hvorris hochfüstliche ambts Gericht udbracht eller udsagt, som det samme Gericht waar bestocken eller Vormodet (bestukket) at sådandt er falscht og uusanndt, derfår jeg denne af mig udbrachte og uusanfertige taale tilbaage råber som en schänbaare bachtallelse og derfaar for abenbahr beeder ad de ville mich ded Vårlade.

Det var den rent verdslige side af sagen, som i akterne er beskrevet temmelig vidtløftigt, men der findes i Kirkebogen en af provst Hans J. Caspar D. Brandt skrevet beretning i anledning af den udståede kirketugt, der lyder:

Offentlig afsolveret, Lauritz Jensen Nådler her aff byen, og det aff en synderlig årsag. Thi denne mands hustru haffde ført en schnack udiblandt folck, at en visse ægtemann her i byen haffde med en anden ægtemands hustru peccered contra sextum. Men som det ikke kunne bevises og Lorentz Nådler tog sin hustrus parti, bleff hand på amptsstuen condemneret til 10 Rdl. straff, og da hand ikke med gode ville erlægge dem, bleff hand lagt i tårnet, indtil hand betalte dem. Dette skete allerede for 4 à 5 år side. Men lang tid derfter üppede hand sagen på ny, og beskyldte amptsforvalteren, at hannem i første dom var sket uret, og at dommeren haffde været bestucken og formued. Over sådan beskuldning begündte amptsforvalteren en proces mod Jensen, som stod længe hen. Imidlertid som Lorentz Nådler for samme processes skyld holdt sig aldelis fra Herrens nadver fulgte hans ældste søn, som intet haffde med sagen at bestille hans exempel og holdt sig uden nogen lovlig årsag fra Guds bord. Denne søn

bleff juxta gradus admonitionis advaret at hand ikke skulle gifve menigheden sådan forargelse. Jeg søgte også engang i kirken at handle i ald venlighed med hans fader derom, men jeg bleff såre ilde overfuset, så at got folck på kirkegården noksom kunne høre, hvorledis hand tog aff sted mod mig uden grund. Hans ældste søn var til intet at bevæge. Men hand forførde også vel sin yngste broder, som i forleden år bleff confirmeret at gå til Guds bord, at han også aldellis bortede sig derfra. Som jeg derpå nestforleden Dom A. Adv. holdt visitation her i kirken, kunne jeg ikke andet endsom at errindre på mit embeds vegne, at tvende unge persohner ald formaning foragtede og levede, uden årsag, så som her uden at gå til Guds bord. Men der jeg var kommen hjem aff kirken kom Lorentz Nådler og hans ældste søn fulde af vrede ind i huset og viste ikke alt det onde, hvad de ville sige. Jeg viste første gang intet deraff, at de var i huset, og brugte der mange insolentier. Men efter at jeg haffde spist, kom de på samme dag anden gang og vare rett brendendes for vrede. Derfor ville jeg heller ikke tale med dem, fordi at jeg fornåm, der var intet ved dem (at) gjøre. Ira furor brevis. Ved sådanne ulovlige procedure bleff jeg nød til at klage min nød til Øffrigheden og som der bleff holdt rett og dom for det ene såvel som andet over Lorentz Nådler, da var hannem vel en strengelig straff aff andre tiltænckt, men jeg bad for ham, at dommen måtte formildes, som således tilsidst udtalt, at hand først for tingstockene skulle slå sig på munden, fordi at han havde falskeligen beskåldt amptsforvalteren, derpå skulle han ligge 8 dage i fængsel på vand og brød. Omsider stå 1 halsjernet her ved kirken og tilsidst gøre åbenbar bod, hvilket altsammen på hannem blev exequeret.

Gud være ham nådig og bevare os og vore for ulykke og straf.

Rent bortset fra, om den første dom er korrekt eller ikke, er sagen oplysende om en helt anden ting.

Det åbenbare skrifte var i sin oprindelse tænkt som en soning af forseelser begået mod kirken. Havde en person begået et eller andet, som kirken fandt at han burde udelukkes af menigheden for, bestemte præsten, at han skulle formanest og evt. udelukkes fra nadveren indtil han havde gjort afbigt, men ville han ikke det, udtalte kirken – også efter reformationen – et band over ham, hvorefter han var udelukket fra deltagelse i det almindelige samfund og ikke kunne blive begravet på kirkegården. For at blive genoptaget i samfundet måtte han så stå åbenbar skrifte, og var det ikke sket inden en rimelig tid, der efter 1629 var et år, skulle sagen indbringes for landmodet, der så skulle dømme ham til landsforvisning.

Allerede i slutningen af 1500-tallet kom man imidlertid ind på, at visse forhold automatisk medførte udelukkelse af menigheden, uden at bandet blev udtalt, og det endte med, at det blev de borgerlige domstole, der i

disse tilfælde, hvor præsterne ellers havde været enerådende, kunne og ofte skulle dømme den pågældende pligt til at stå åbenbart skrifte, som det skete her.

F. S. Grove-Stephensen

L. Å. Nordborg Amtsarkiv 1697–1731 og 1769–77. Sager af retslig art.

Nordborg Præstearkiv Hovedministerialbog 2.

Herskabet: Friederich Carl (1706–61). Hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Pløn af Nordborg 1722–1729.

pastoren: Eric L. Pontoppidan (1698–1764). Forfatter til bl. a. *Annales ecclesiae danicæ*.

provsten: Hans J. Caspar Brandt (1688–1740) præst i Nordborg 1721–40.

Om kirketugt, se F. S. Grove-Stephensen i *Ugeskrift for Retsvæsen* 1967, Br. 129.

Fra den gamle skole i Felsted

Fhv. førstelærer N. P. Kjær, Åbenrå, der har undervist i Felsted skole, skriver om skolens kår i den tyske tid og om de lærere, der dengang ledede undervisningen.

1880 udkom en forordning om, at der ved de slesvigske skoler skulle føres en skolekronik. Hvor gennemført denne forordning blev, ved jeg ikke; men nogle steder er det da sket, at ikke alene tidligere tiders lærernavne, men også adskillige glimt af skolens kår og virke er blevet bevaret.

For Felsted skole er 1751 et mærkeår. Da byggedes den gamle degnebolig omme ved kirken på kirkens grund. Degneembedet var det vigtigste, men degnen var også skoleholder, hvorfor degneboligen fortsatte med et lavloftet klasseværelse i nord. Endnu har Felsted både degneland og skoleland, der vidner om degnens dobbeltstilling. For øvrigt blev forholdet med skolen på kirkens jord først klarlagt 1929, og det gav stødet til, at skolen 1930–31 flyttedes til byens anden ende, hvor Sønderborg og Gråsten landeveje løber sammen.

En lang række navne møder en i sådan en skolehistorie. Kun enkeltes gerning er husket i dag. Jeg nøjes her med tiden fra mellem de slesvigske krige til genforeningen.

1854 valgtes Mathias Mathiesen Schrøder til degn og skoleholder i Felsted, hvilke embeder han overtog 1. oktober 1854. Schrøder står som en central skikkelse i den tids lærerrække, ikke alene på grund af hans stoute særprægede personlighed, men også på grund af, at hans lange virksomhed i Felsted (1854–89) faldt netop i den for denne landsdel nationalt og politisk set så skæbnesvangre tid.

Schrøder var født i Langhorn, Hoptrup sogn. Hans hustru Cathrine, f. Bach, stammede også derfra. I ægteskabet var fire børn, to drenge og to piger. De to drenge, Hans og Christian, aftjente begge deres værnepligt i Danmark, Hans som garder, Christian som artillerist. Hans udvandrede til Amerika, mens Christian blev gårdmand i Sdr. Vilstrup. De to døtre var Marie, der blev gift med rektor Jessen, Haderslev (begge jordet på Felsted kirkegård), og Margrethe Charlotte, opkaldt efter sin gudmoder fru pastor Mørk Hansen; hun blev gift med gårdejer Nis Christiansen i Felsted by.

Schrøder begyndte som præparand i Sdr. Vilstrup. Han var opdraget hos sin morbroder, der hjalp ham til hans uddannelse på Jelling seminarium, hvorfra han dimitteredes 1847. Efter eksamen blev han enelærer i Bjergskov skole, Kliplev sogn, hvorfra han 1. oktober 1854 kaldtes som enelærer og degn i Felsted.

Felsted skole var dengang enklasset og bestod af den nuværende degnebolig fra 1751 + et klasseværelse i nord. Bag skolen lå parallelt dermed et udhus med stald og lade. Til embederne hørte som før nævnt både degne- og skoleland samt et moseskifte på Storemosen ved Ensted sogneskel. Schrøder drev selv sine jordlodder og holdt her på 3 køer og 1 hest.

Børnetallet i skolen var stort. Derfor blev det nødvendigt i sommeren 1871 at tilbygge en klasse i nord. Syldstenene fra nordvestre hjørne ses endnu nær nabogårdens lade.

Hvilke kår man dengang bød unge lærere ses bedst af andenlærerværelset bag skolegangen. Inventaret her var: en seng, et skab, et bord og to stole samt en kakkellovn. Man skulle byde unge lærere sligt i dag.

Skolestuerne var lavloftede. Højden som ved degneboligen. Da skoleråd Sass i 1875 var på inspektion i skolen, løb han panden mod en af bjælkerne. Han udbød da: »Es ist so niedrig!« Herefter forordnede han, at skolelokalernes loft skulle løftes. Dette skete sommeren 1875 og gav ekstra tre måneders sommerferie. Samtidig byggedes kvist (franspir) på i vest midt over skoledøren, og her indrettedes andenlærerbolig. Det hidtidige rum tilfaldes skolegangen, hvor der blev trappeopgang. Det var en stor forbedring. I 1903 blev skolen ombygget endnu en gang, men bygningen er ikke ændret siden.

Delingen af skolen i to klasser 1871 var en forbedring af arbejdsvilkårene; men dels blev andenlærerstillingen ofte varetaget af præparander, og dels skiftedes der stadig, så fortsat blev det Schrøder, der måtte trække det store læs. I 1920 stillede de to embeder lønmæssigt lige.

I 1880 havde skolen 106 elever. I ældste klasse 31 drenge og 31 piger og i yngste klasse 17 drenge og 27 piger.

Schrøder virkede altså i Felsted først 10 år i den danske tid og derefter 25 år under tysk styre. Han valgte 1864 at blive og tjene den befolkning,

han var blevet sammenvokset med. Man kunne have ventet indgribende ændringer i skolen efter 1864. Det har Schrøder intet om. Tysk er dog sikkert indført som fag i 70'erne, idet regeringskundgørelsen af 4. september 1871 forordnede tysk indført som obligatorisk undervisningsfag i alle nordslesvigske skoler; gennemførelsen deraf stødte på mange vanskeligheder, blandt andet fordi mange lærere ikke var i stand til at give tilfredsstillende undervisning i faget.

Schrøder var dansk. Hans elever huskede senere i livet smilet i hans øjne, når han fra skolevinduet så fru Iversen, Gammel Egegård, brede Dannebrog ud på hegnet ved haven. Som andet tøj skulle flaget om foråret også ud i sol og luft. Schrøders grundfæstede stilling gjorde det vanskelig for myndighederne og den stedlige tysksindede befolkning. Betegnende er det, at først 6. maj 1889 har skolen fået skænket sin første tyske fane af kultusministeriet. Schrøder har næppe ansøgt derom. Den højstes første gang på kronprinsens fødselsdag. Jeg sad en dag og talte om gamle dage i Felsted med en af vore meget retsindige hjemmetyske gårdmænd, nu afdøde Peter Juhler, Nørballe, som havde gået i skole hos Schrøder. Jeg fortalte ham da det om flaget, hvortil han med et smil svarede: »Så har han ejsen gjemt et godt, for vi so et åller.« Og han fortsatte: »Vi sku jo å ha tysk; men det bløw et det møj. Schrøder ku ves et det gal møj, å vi vil helst vær fri.«

Schrøder har i disse år sikkert formidlet alt så godt i dansk retning, som det var muligt for en mand i tysk tjeneste. Han var ikke alene en stout lærerskikkelse, men en mand, hvis humør og lune, der endnu fortaltes om af de gamle i Felsted. Men man fik også at vide, at hans kone var en energisk og dygtig kone, der ofte var en inciterende medhjælp for ham.

Lærerhjemmet i Felsted vedblev at have sin rod i det danske.. Datteren, Margrethe Charlotte Christiansen, mindedes som gammel kone med glæde, hvad der fyldte aftnerne i dette hjem. Det var oplæsning af dansk litteratur og danske sange og salmer. Af kulturelle danske foreninger i Felsted var Selskabelig Forening og Sangforeningen. Børnene var med. Fru Christiansen kunne endnu som gammel aftægtskone udenad fremsige lange partier af ting, hun havde været med til at opføre i sine unge dage. Schrøders stilling tvang ham til udad at holde sig lidt i baggrunden.

Den 1. oktober 1889 lod Schrøder sig pensionere og flyttede til Posekjær ved Aabenraa. Her døde han 1901 og blev begravet i Sdr. Vilstrup. Han ville hvile der, hvor han havde begyndt sin gerning. Sønnen Christian var jo også gårdmand der. Hans enke henlevede sine sidste år i Felsted. Også hun er begravet i Sdr. Vilstrup.

Schrøder stod som før antydet i nær forbindelse med pastor Mørk Hansen, der måtte fortrække til Vonsild 1864. Han fik sit minde på Skamling. Schrøder blev og delte kår med sine landsmænd. I de år (1925–61), jeg fik

min gerning i Felsted, mødte jeg gang på gang Schrøders minde blandt de gamle. Det levede endnu i det sogn, han gav sin livsgerning.

Den 12. februar 1890 var der valg af degn og førstelærer. Man fik tre at vælge imellem. På valg var lærer Schmidt, Skovby, lærer M. Popp, Avnbøl og lærer Lorenzen fra Østerby ved Daler. Hver af de tre havde først prøve i skolen i tysk og regning med ældste klasse, derpå prøve i kirken i sang og orgelspil samt samtale med børnene på kirkegulvet om et stykke af tredje trosartikel. Lorenzen blev valgt og indsat som degn og førstelærer i Felsted 30. april 1890. Også han stammede fra Langhorn i Hoptrup sogn, men var dimitteret fra Tønder seminarium. Hans hustru var fra Uge sogn i Aabenraa amt. Lorenzen var en meget samvittighedsfuld og dygtig lærer. Alt, hvad han efterlod af skriftlige ting, vidner derom. Men Lorenzen var afgjort tysk, og skolens mål blev nu at fremme det tyske mest muligt og trænge det danske ud.

Den første rigstyske lærer fik skolen 5. oktober 1891, en seminarist E. Volstedt fra Preetz i Holsten, dim. fra Segeberg. Årstallet for indførelse af tysk sprogundervisning kendes ikke. Derimod vil indførelse af tysk som delvis undervisningssprog være sket 1891. Dette vil have været følgen af nyansættelsen, og i 1902 foregik overhøringen ved forårseksamen i religion i yngste klasse for første gang på tysk, modsat ældste klasse, der havde overhøring på dansk.

Den politiske stigning i germaniseringen i disse år er let at følge. I 1913 var man da også nået til den første tyske konfirmation. 14 af skolens elever blev konfirmeret på dansk og 8 på tysk. Det noteres »som et tidens tegn«, at de 14 også havde haft tysk religionsundervisning; men det glemmes, at de 2 frivillige danske religionstimer, som kunne fås og da var det eneste tilbageværende dansk i Felsted skole, lå før den normale skoletids begyndelse. Deltagerne i denne undervisning noteredes nøje: 1916: 68 elever tysk religionsundervisning og 57 dansk. 1917: 66 og 53. 1918: 68 og 56.

Krigstiden prægede i høj grad skolens arbejde. 18. april 1914 fejredes som en optakt til denne periode, Dybbøldagen med tale om befrielsen fra det danske åg. Eftersom det kniber på fronterne, også den indre, sættes skolen direkte ind. Der samles alt muligt: frugt, brændenælder o.s.v. Men nederlaget lod sig ikke afvende, og det nederlag har Lorenzen ikke kunnet bære. Det sidste, der forefindes fra degn og førstelærer Lorenzens sirlige pen er: »Am 9. Juli 1920, dem Tage der »Wiedervereinigung«, habe ich mein Amt niedergelegt und von meinem Rücktritt vom Amte der Regierung anzeige gemacht.«

Lorenzen og hans hustru henlevede deres sidste år i Aabenraa. De er begge stedt til hvile på Felsted kirkegård, nær deres gamle hjem.

N. P. Kjær.

Bog anmeldelser

d+d Taschenbücher. Jan E. Janssen: Dänemark aktuell i Heinz Dähnardt: Bundesrepublik Deutschland aktuell / Troels Fink: Deutschland als Problem Dänemarks. 4,60 Dmark pr. bind, Wolff Verlag, Flensburg.

Som et nyt forsøg på at bygge en bro af forståelse over grænsen fremtræder en tysk billigbogsserie »Die deutsch-dänischen Bücher d+d«. Serien udkommer på Christian Wolff Verlag, Flensburg, og om herkomsten i øvrigt fortæller følgende angivelse: »Herausgegeben vom Flensburger Studienkreis – Dr. Hartwig Schlegelberger, Prof. Dr. Troels Fink und Dr. Hans Peter Johannsen«. Der er foreløbig udkommet tre bind, og prisen er Dmark 4,60 pr. bind.

Der er kommet et bind med titlen »Dänemark aktuell«, 29 artikler hovedsagelig debatindlæg fra den danske dagspresse, udvalgt af stud. phil. Jan E. Janssen. Et tilsvarende bind om Tyskland »Bundesrepublik Deutschland aktuell« er redigeret af den tidligere leder af Grænseakademiet Sankelmark, dr. Heinz Dähnardt, der fornylig (30. oktober 1968) døde kort efter denne sin sidste indsats. På 190 sider bliver tyske problemer belyst under mange synsvinkler, i artikler der ganske overvejende er skrevet i år, den yngste dateret 2. sept. 1968. Artiklerne handler om økonomiske, kulturelle og politiske emner, og alsidigheden kan belyses af nogle titler: Sind die Deutschen noch eine Nation? – Stalin kontra Dubcek – Wachablösung in der Bundeswehr – Sexualerziehung in der Schule – Springer, Blitzableiter der Nation – Meinungsbildung durch Fernsehen. Vil man på en nem måde blive aktuelt orienteret om Tyskland, kan man roligt erhverve denne lille bog. Og glem så ikke at læse Wolfgang Höpkers artikel »Vom Grenzland zum Brückenland« (s. 112–115).

Et tredje bind hedder »Deutschland als Problem Dänemarks« med undertitlen »Die geschichtlichen Voraussetzungen der dänischen Aussenpolitik«. I modsætning til de to andre bind har denne bog kun én forfatter: Troels Fink. Grundlaget er de to skrifter, der på dansk er udkommet under titlerne »Otte foredrag om Danmarks krise 1863/64« og »Fem foredrag om dansk udenrigspolitik efter 1864«. Dertil er føjet et kapitel om mindretalserklæringerne af 1955. Foredragene er enkelte steder blevet omarbejdet for at gøre dem lettere tilgængelige for tyske læsere, men om det er tilstrækkeligt, kan kun de tyske læsere afgøre. En anden sag er bogens struktur; måske burde den være skrevet lidt mere frigjort af de to danske skrifter. Man savner et kapitel om mindretalspolitikken i det dansk-tyske grænseområde efter 1920 med f. eks. en omtale af de socialdemokratiske grænseoverenskomster. Også tiden efter 1940 og 1945 er gjort for kort. Men det er under alle omstændigheder en klar fremstilling og nyttig vejledning, der her bliver fremlagt på det tyske bogmarked, og interesserede læsere kan have en ekstra fornøjelse af at sammenligne den tyske udgave med de danske.

En sammenligning vil f. eks. løse den gåde, der efterlades i den tyske udgave side 73 med forsikringen om, at den danske regering på intet tidspunkt »mellem februar og oktober 1918« kunne proklamere Nordslesvigs genforening med Danmark som en bestanddel af den danske udenrigspolitik. Det er at gøre jubilæumsåret for megen ære. Der skulle korrekt stå »mellem februar 1879 og oktober 1918«.

Den ejendommelige milepæl februar 1879 markerer offentliggørelsen af den tysk-østrigske aftale om ophævelsen af § 5. Hele dette spørgsmål er for resten langt bedre og udførligere gennemgået

i den tyske udgave. Og dermed være den kyndige behandling af Tyskland som den danske udenrigspolitikens problem anbefalet såvel danske som tyske læsere.

bjs.

Helle Linde og Anker Olsen: Manuskripter og arkivalier i danske samlinger. Udgivet af Udvalget til registrering af manuskripter og arkivalier. Dansk Historisk Fællesforening. 144 sider.

I 1957 udsendte et udvalg nedsat af Dansk Historisk Fællesforening, Dansk kulturhistorisk Museumsforening, Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver og Statens Bibliotekstilsyn spørgeskemaer til alle arkiver og museer, til biblioteker, til alle godser og til offentlige og private institutioner i øvrigt, som man kunne formode lå inde med samlinger af manuskripter og arkivalier af interesse for historikere, professionelle så vel som amatører.

Godsernes skemaer var imidlertid så mangelfuldt udfyldt, at de er afleveret direkte til de respektive landsarkiver, hvor interesserede kan få dem at se; de andre spørgeskemaer danner grundlaget for den her udsendte og meget nyttige bog, og materialet er endda revideret i 1966 og 1967, så oplysningerne er så ajourført, som man blot kan ønske sig.

Et gennemsyn af bogen afslører en forunderlig ekstrakt af Danmarkshistorien; her er henvisninger til foreningsarkiver, sognekrøniker, anetavler og utallige privatarkiver, optegnelser om nytårsløjer og cirkusgøgl, til diverse breve broderet på papir og fortifikationstegninger af kongerigets og hertugdømmernes befæstningsanlæg – en broget mangfoldighed af stort og småt, en gemt, men ikke glemt fond af skreven fortid.

En bemærkelsesværdig række af fonds m. v. har venligst ydet tilskud til bogens udarbejdelse – man må meget

håbe, at venligheden vil strække sig til udgivelsen af endnu en bog, nemlig et tilsvarende værk om billedsamlinger, over hvilke en senere oversigt er stillet i udsigt.

ibs.

H. K. Kristensen: Hovedgården Estrup i Malt herred. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe amt. 168 sider, ill., 32,40 kr. Favørpris til abonnenter på Sønderjysk Månedsskrift 19,50 kr. excl. porto.

De fleste kender Estrup, den store herregård, som hovedvej 1 går midt igennem på strækningen mellem Holsted og Vejen. Den utrættelige lokalhistoriker H. K. Kristensen, der i sit otiums-domicil i Varde løser den ene opgave efter den anden, har her med vanlig grundighed fået fremdraget historiske detaljer i mængder om Estrup og sat dem sammen til en bog, der nok kan friste den, som kører gennem gården, til et nærmere bekendtskab med den gamle ejendom.

Måske er Estrups forbindelser til Sønderjylland ikke så mange – der nævnes forskellige slægtsrelationer, og svinesmuglerier over Kongeåen og opfedning af stude omtales, men alligevel må bogen fængsle sønderjyske læsere.

Det er bygningens historie og bøndergodsets historie, der belyses, fra man første gang hører om ejendommen omkring år 1300 gennem armodstidernes under svenskekrigene til dens velmagtstid – et uddrag af en inventarliste fra 1762 til brug ved et skifte af det velforsynede godsejerhjem fylder mere end syv sider i bogen – og videre gennem udstykningstiden i 1790'erne og senere forfald til den pietetsfulde genopbygning, som ægteparret Anna og Chr. Petersen fik gennemført med heldig hånd i de sidste tiår. Kig i bogen, før turen næste gang går ad hovedvej 1 gennem Estrup.

ibs.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i
Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

A. Nielsen & Co. A/S
Nykøbing Falster

**Lolland - Falsters
Folketidende**
Stiftets største blad

Nykøbing F.

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

Paul Thomsen
Krusaa

Kolonial, spirituosa, køkkenudstyr, trikotage, herreekvipering

Pindstrup Mosebrug
SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK
Telefon Pindstrup 13 og 18

**Besøg
landsdelens
museer**

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

**Graasten
Andelsslagteri**

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**
Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjyds
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank $\frac{1}{2}$
GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjyds Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

Restaurant **Grænsen**
C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals
BOGTRYKKERI
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

ORBESEN

Stormagasin

HADERSLEV

DEN NORDSLESVIGSKE

FOLKEBANK

AKTIESELSKAB

AABENRAA

KONTORMØBLER

P. J. SCHMIDT A/S

Vojens - Telefon (045) 4 12 26*

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup

Vinterskole for unge mænd og kvinder

3 eller 5 mdr. fra november ell. januar

Sommerskole for unge mænd og kvinder,

3 ell. 5 mdr. fra maj. **Axel Nielsen**

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (044) 6 41 12

Gunner Rasmussen

M. Schaumanns Klædefabrik A/S

Afd. for kemisk rensning TRYLIN

Haderslev

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/S • VOJENS
